

**Rereading the research novel Jamshid and Jamak
by Mohammad Mohammad Ali
With Pierre Giraud's social semiotics approach**

Fatere Vaseghi*
Zolfaghar Allami**

Abstract

Semiotics is the targeted study of the factors that are involved in the production and meaning of signs or the signification process. This science examines signs and their semantic relationship in a single syndrome system. Social semiotics, as one of the branches of semiotics, is one of the important approaches of attitude towards meaning, whose main goal is to find meaning from human behavior in social life. The novel, which is the place of representation of social events, is one of the most important and significant platforms for analyzing and finding meaning from the perspective of social semiotics. Jamshid and Jamek's research novel with the mythological narrative of Jamshid's life contains many social signs. In this research, by adopting the qualitative method, we have analyzed the semiotics of the ciphers in this novel. The obtained results show that, based on Pierre Giraud's point of view, signs related to identity such as sleep, place and food have implicit meanings such as "being seduced by the devil", "importance to people from Jamshid" and "the direct effect of food on the soul and personality of a person." And signs related to social etiquette, such as tones and idioms with the meaning of "informing and warning" are among the most used signs in this novel.

* PH.D. student in Persian language and literature, Faculty of Literature, Al-Zahra University (Corresponding Author), Fa.Vaseghi@alzahra.ac.ir

** Professor of the Department of Persian Language and Literature, Faculty of Literature, Al-Zahra University, zalami@alzahra.ac.ir

Date received: 31/03/2023, Date of acceptance: 13/03/2024

Keywords: Jamshid and Jamak novel, research novel, Mohammad Ali, social semiotics, meaning finding.

1. Introduction

Social semiotics is one of the new and important approaches of today's era, which provides a tool for the reader to examine the meaning of other layers of the text when facing the text. The following research is written based on social semiotics from the point of view of Pierre Giroud. It should be mentioned that the authors of this article have gone beyond the social semiotics considered by Giroud and have investigated and analyzed the codes and signs other than Pierre Giroud's signs of decency and identity.

For analyzing the semiotics of texts, novels have a very high capacity; Because they are a real life of people and their real actions and reactions in relation to each representation of the other. Through this way, we can reach an important part of signs, each of which has its own meaning. The aim of the following article is to examine the signs in Jamshid and Jamek's novel in order to find the meaning and hidden aspects of the text. This novel, which is among the research novels, is one of the trilogy of the first day of love, and so far no other novel, so the rereading has been done based on the social semiotics approach of this research. The purpose of this research is to fill this gap has been considered in this research. The purpose of this research is to find the depth of the meanings and concepts that are buried in the heart of the signs and to provide a correct interpretation in accordance with the intended context from among the countless existing meanings. It is possible to analyze texts by knowing signs and sign systems.

2. Materials & Methods

The sampling method in this article is purposeful. The elements in the text are already selected. The volume and size of the samples are according to the structural and defined and content pattern of the research. In this research, the writer collected and categorized primary data from the selected novel text in a library method and compared and analyzed it with the components of social semiotics using a qualitative method; Then, by adapting the findings obtained through the interaction of the primary data and the components of the used models on the aforementioned models, the final conclusion is reached along with the criticism based on theory.

3. Discussion

Undoubtedly, one of the consistent and accurate classifications in the field of examining signs is Pierre Giraud's classification, which he did in social semiotics. Giro divided signs into politeness signs and politeness signs, and each of these two groups has several into two parts: identity signs and politeness signs. Sleep codes, as one of the signs of identity, have different semantic-sub components, which can be obtained by examining and analyzing them. The implied war between right and wrong, good and evil, in the course of meaning, as the constant Jamshid and Jamak's dream, refers to the change in Jamshid's behavior and character, and because his father is seduced by the devil. Expressing this dream during the novel is a kind of reminder of Temmorth's fate in trusting Ahriman and Divanof reminder of Jamshid and a reminder of Temmorth's fate in trusting Ahriman and Divanof reminder of Jamshid. The meaning of etiquette and the tone of speech is part of the set of social etiquette. The business code is the least used in this story from the set of identity signs. In this story of

The only important place Ramzezan, the place is not particularly important in general, and the one mentioned in detail in the novel is Jamkordah. By mentioning many details about Jamkordah and explaining their characteristics one by one, the author conveys to the reader the meaning accessible to the people, even in the most that Jamshid, as a king who considers himself responsible in difficult natural conditions, uses all his creativity and resources to save Humans, animals and plants provided conditions away from the harm of Malkosan's cold.

Applied meanings were investigated. In the politeness section, various tones with many implications. Symbols of warning and warning tone have the most frequency in the novel and are mainly used to convey the meaning of warning and informing about an imminent event or the occurrence of a danger, or to give existence of a special situation, to inform someone about information about something. After that, Ramezgan has the most frequent interrogative tone. These codes have been used with meanings such as domination and domination by protest against the existing situation, Jamshid, expression of anger, dissatisfaction and expression of surprise and astonishment, as well as disappointment and frustration.

In the section of mood signs, the signs found in the narrative can overlap. This means that groups at the same time. By challenging the mind sometimes a sign can be placed in several of the reader, while retelling the story of Jamshid's life, Mohammad Ali tries to introduce the right patterns of social behavior. Behaviors that can be clearly analyzed and understood under social semiotic.

Conclusion*

By reflecting and familiarizing with the ciphers presented in Jamshid and Jamek's novel, we can come to the conclusion that the ciphers that the author avoids revealing for various reasons in the text, to be deciphered and reasons, but because of his social concerns, are encoded and understood by the reader. What becomes clear from this analysis is that in this novel the most used signs are related to sleep codes, names and places from the set of identity signs, of speech from the set of social etiquette. The business and the codes of mood study and tone code is the least used in this story from the set of identity signs.

Bibliography

- Aidenlu, Sajjad (2008). *From myth to epic*, Tehran: Sokhn. [In Persian]
- Ahmadi, Babak (1370). *? structure and interpretation of the text*, first edition, first volume, Tehran: Marcaz. [In Persian]
- Dinah San, Anne Marie (1385). *An introduction to semiotics*. Translated by Mozaffar Kahraman, third edition, Tehran: Porsesh. [In Persian]
- Dehkhoda, Ali Akbar (1377). *Dehkhoda dictionary*, volume 10, second edition, Tehran: University of Tehran Publishing and Printing Institute. [In Persian]
- Jahanbakhsh, Frank (1381). *Examining the image of women in the novels of Mohammad Ali*, Tehran: Hormazd. [In Persian]
- Chandler, Daniel (2017). *Fundamentals of semiotics*, 6th edition, translated by Mehdi Parsa, Tehran: Surah. [In Persian]
- Sassani, Farhad (1389). *Semantic analysis: Towards social semiotics*, first edition, Tehran: Alam.
- Sojodi, Farzan (2015). *Applied semiotics*. Tehran: Ramin. [In Persian]
- Shamisa, Siros (2008). *Literary types*, fourth edition, third edition, Tehran: Mitra. [In Persian]

- Shamisa Siros (1387). *Dictionary of Persian Literature References*, Volume 1 A-Z, Tehran: Mitra. [In Persian]
- Chevalier Jean and Gerbran, Alain (2008). *Culture of Symbols*, translated and researched by Soudabe Fazali, Volume 3, Edition 5, Tehran: Jihoun. [In Persian]
- Dhimran, Mohammad (2008). *An introduction to the semiotics of art*, Tehran: Qaseh. [In Persian]
- Ferdowsi, Abulqasem (1375). *Ferdowsi's Shahnameh, a critical text from the Moscow edition, under the supervision of Saeed Hamidian*, third edition, Tehran: Qathr. [In Persian]
- Ferdowsi, Abulqasem (1368). *Shahnameh, by the effort of Dr. Jalal Khaleghi Mutlaq*, Department 1, Tehran: Rozbahan. [In Persian]
- Kristen Sen, Arthur (1371). *The first human being, the first shahriar in the legendary history of Iranians*, translated by Jale Amoozgar and Ahmad Tafzali, Tehran: Cheshme. [In Persian]
- Giraud, Pierre (1973). *semiotics* Translation by Muhammad Nabavi. Tehran: Agah. [In Persian]
- Makarik, Imarima (2004). *Encyclopaedia of Contemporary Literary Theories*, translated by Mehran Mohajer and Mohammad Nabavi, Tehran: Agah. [In Persian]
- Mohammad Ali, Mohammad (2014). *Jamshid and Jamak, the biography of Jamshidshah, the first king of the Aryans*, second edition, Tehran: Ghazal. [In Persian]
- Mirsadeghi, Jamal (2019). *Fiction*, 6th edition., Tehran: Sokhn. [In Persian]
- Najoomian, Amir Ali (2016). *Semiotics of key articles*, first edition, Tehran: New.[In Persian]
- Niknam, Laden (1386). *You know this as a lie and a rumor*, addendum to Etemad newspaper, 4th of February 2018, number 1958. [In Persian]
- Van Leeuwen, Theo (2015). *Introduction to social semiotics*. Translation by Mohsen Nobakht. Tehran: Elmi. [In Persian]
- Halliday, Michael and Hasan, Ruqieh (2013). *Language, context and text: aspects of language in a socio-semiotic perspective*, translated by Mojtabi Manshizadeh and Tahereh Ishani, Tehran: Elmi. [In Persian]
- Hinels, John (1371). *Knowledge of Iranian mythology*, translated by Jale Amoozgar and Ahmad Tafzali, Tehran: Cheshme Publishing House. [In Persian]
- Yarmohammadi, Lotfollah (2019). *An introduction to discourse analysis*, first chapter, Tehran: Hermes. [In Persian]
- Thesis of Vaseghi, Fatere and Aghababaei, Somaie (1401). *Rereading the novels of Yek Parvande Kohne, Shkoofehaye Annab, Mahe Gamgin, Mahe Sorkh by Reza Joulii with a social semiotics approach*, Faculty of Persian Literature and Foreign Languages, Allameh Tabatabai University, Tehran. [In Persian]
- Crystal, David (1992). *An Encyclopedic Dictionary Of Language And Languages*, USA.
- Clarke, David s (1987). *Principles of Semiotic*, 1st Edition, London: Routledge and Kegan Paul Ltd.
- Hawkes, terence (1988). *Structuralism and semiotics*, :Richara clay Ltd.

بازخوانی رمان پژوهشی جمشید و جمک از محمد محمدعلی با رویکرد نشانه‌شناسی اجتماعی پی‌یر گیرو

فاطره واثقی*

ذوالفقار علامی**

چکیده

نشانه‌شناسی، مطالعه هدف‌دار عواملی است که در تولید و معنایابی نشانه‌ها و یا در فرآیند دلالت شرکت دارند. این علم به بررسی نشانه‌ها و رابطه معنایی آنها در یک نظام نشانگانی واحد می‌پردازد. نشانه‌شناسی اجتماعی به عنوان یکی از شاخه‌هایی نشانه‌شناسی از رویکردهای مهم نگرش بر معناست که هدف اصلی آن یافتن معنا از رفتارهای انسان در زندگی اجتماعی است. رمان که جایگاه بازنمایی اتفاقات اجتماعی است، از بسترهای مهم و قابل توجه برای تحلیل و معنایابی از منظر نشانه‌شناسی اجتماعی است. رمان پژوهشی جمشید و جمک با موضوع روایت اساطیری از زندگی جمشید، نشانه‌های اجتماعی بسیاری را در خود جای داده است. در این مقاله، با اتخاذ روش کیفی، به تحلیل نشانه‌شناختی رمزگان‌های موجود در این رمان پرداخته‌ایم. نتایج به دست آمده نشان می‌دهد، براساس دیدگاه پی‌یر گیرو، نشانه‌های مربوط به هویت مانند خواب، مکان و غذاها با معانی ضمنی‌ای مانند «فریفته‌شدن توسط اهریمن»، «اهمیت به مردم از جانب جمشید» و «تأثیر مستقیم خوراک در روح و شخصیت انسان» و نشانه‌های مربوط به آداب معاشرت مانند لحن‌ها و اطوار پژوهی با بارمعنایی «آگاه‌کننده و هشداردهنده» از پرکاربردترین نشانه‌ها در این رمان است.

* دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات، دانشگاه الزهرا (س)، تهران، ایران (نویسنده مسئول)،

Fa.Vaseghi@alzahra.ac.ir

** استاد گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات، دانشگاه الزهرا (س)، تهران، ایران، zalami@alzahra.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۱/۱۱، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۱۲/۲۳

کلیدواژه‌ها: رمان جمشید و جمک، رمان پژوهشی، محمدعلی، نشانه‌شناسی اجتماعی، معنایی، بی‌یرگیرو.

۱. مقدمه

نشانه‌شناسی اجتماعی از رویکردهای مهم عصر حاضر است که متوجه معناکاوی و بررسی مفاهیم متون گوناگون است. این رویکرد نوین، ابزاری به دست می‌دهد تا خواننده بتواند در مواجهه با متن، به بررسی معنای لایه‌های دیگر متن نیز بپردازد. در طول سال‌ها افراد گوناگونی همسو و یا در زمینه‌های متفاوت بر روی این نظریه مطالعه و پژوهش انجام داده‌اند که از میان آن‌ها می‌توان به پژوهش‌گرانی چون تئو ون لیوون، گوتتر کرس و پی‌یر گیرو اشاره کرد. تحقیق پیش‌رو، در نظر دارد تا نشانه‌شناسی اجتماعی را از نگاه پی‌یر گیرو، پیگیری نماید. اگرچه در این سیر پا را از نشانه‌شناسی اجتماعی مدنظر گیرو فراتر نهاده و به بررسی و تحلیل واکاوی رمزگان‌ها و نشانه‌هایی غیر از نشانه‌های هویت و نشانه‌های نزاکت پی‌یر گیرو نیز، پرداخته است.

برای تحلیل نشانه‌شناسی متون، رمان‌ها ظرفیت بسیار بالایی دارند؛ چراکه بازنمودی از زندگی واقعی انسان‌ها و کنش‌ها و واکنش‌های حقیقی آن‌ها در رابطه با هم هستند. رمان به عنوان یکی از انواع ادبی، تلاش می‌کند تصویری واقعی از روابط گوناگون انسان با افراد جامعه و انسان‌های دیگر، ارائه دهد؛ زیرا «حتی داستان‌های غیرطبیعی نظیر داستان پریان در نهایت اشاره به کنش‌های واقعی اجتماعی و کنش‌گران اجتماعی دارد» (نوبخت، ۱۳۹۵: ۲۰۴). از این رهگذر می‌توان به بخش مهمی از نشانه‌ها رسید که هرکدام معنایی مختص به خود دارند. هدف مقاله پیش‌رو، بررسی نشانه‌ها در رمان جمشید و جمک به منظور دست‌یابی به معنا و وجوه پنهان متن است. این رمان که در زمره رمان‌های پژوهشی قرار می‌گیرد، یکی از سه‌گانه *روز اول عشق* است و تاکنون هیچ بازخوانی‌ای بر اساس رویکرد نشانه‌شناسی اجتماعی از این رمان پژوهشی انجام نگرفته است، لذا لزوم پرشدن این خلاء در این پژوهش مدنظر قرار گرفته است. هدف از این پژوهش این است که به جست‌وجوی عمق معانی و مفاهیمی که در دل نشانه‌ها مدفون است، دست یابد و از بین بی‌شمار معانی موجود، تفسیری درست و منطبق با بافت مورد نظر ارائه دهد. با شناخت نشانه‌ها و نظام‌های نشانه‌ای می‌توان به تحلیل متون رسید. ما در این پژوهش، به جنبه‌های جدیدی از رمان یاد شده _ که پیش از این در هیچ پژوهشی به آن پرداخته نشده است _ خواهیم پرداخت. جنبه‌هایی چون مسائل و شرایط اجتماعی و

فرهنگی و تاریخی هر رمان، باورها، نام‌ها، رنگ‌ها، مکان‌ها، سبک زندگی، مشاغل و حرف، جایگاه و شأن اجتماعی افراد و غیره. بی‌شک همه این نشانه‌ها و رمزگان که در بستر نشانه‌شناسی اجتماعی بازخوانی می‌شوند، امکان دستیابی به معانی پنهان در ورای روایت را امکان‌پذیر می‌سازند.

روش نمونه‌گیری در این نوشتار، از نوع هدفمند است. عناصر موجود در متن، از قبل مشخص و هدف‌گذاری شده‌اند. حجم و اندازه نمونه‌ها مطابق الگوی ساختاری و محتوایی پژوهش است. نگارنده در این تحقیق، با جمع‌آوری و دسته‌بندی داده‌های اولیه به روش کتابخانه‌ای از متن رمان منتخب و تطبیق و تحلیل آن‌ها با مؤلفه‌های نشانه‌شناسی اجتماعی با استفاده از شیوه کیفی پرداخته است؛ سپس با تطبیق یافته‌هایی که از رهگذر تعامل داده‌های اولیه و مؤلفه‌های الگوهای مورد استفاده حاصل شده، به نتیجه‌گیری پایانی همراه با نقد براساس نظریه پیش گفته، دست می‌یابد.

۱.۱ رمان پژوهی

ادبیات داستانی انواع گوناگونی دارد و رمان پژوهشی از نوظهورترین آن‌هاست. مهم‌ترین ویژگی این گونه از رمان، پیوند نزدیک و تنگاتنگ علم و ادبیات است. رمان پژوهشی در واقع رمانی پژوهش‌محور است و نگارنده آن ضرورت دارد پیش از نگارش رمان، به تحقیق و پژوهش در ارتباط با موضوع آن بپردازد. پژوهش در همه رمان‌ها به کار می‌رود؛ اما در رمان پژوهشی، پژوهش به گونه‌ای خاص شکل می‌گیرد. چنان‌که در این نوع از رمان، نویسنده نمی‌تواند هرچه خواست و هرچور خواست به رشته تحریر درآورد و باید به این توجه داشته باشد که قسمت عمده‌ای از رمان، براساس پژوهش شکل می‌گیرد. نویسنده در این نوع رمان، موظف است در راستای پژوهش‌هایی که انجام داده است، حرکت کند. حفظ این خط و پایبندی به منابع تحقیقاتی، در دیگر رمان‌ها ضرورتی ندارد و دست نویسنده در تغییر رخدادها و شخصیت‌ها و غیره باز است. در رمان پژوهشی به رغم رمان‌های دیگر، که مرز واقعیت و تخیل مشخص نیست، نویسنده می‌کوشد تا مخاطب به حضور منابع پژوهشی پی ببرد و ردپای آن‌ها را در جای‌جای رمان حس کند. درهم‌آمیختگی تخیل و دست‌آوردهای پژوهش، شالوده رمان پژوهشی را می‌سازد. در این راستا نویسنده ناگزیر از مراجعه به منابع گوناگون مذهبی، اسطوره‌ای، افسانه‌ای و تاریخی است تا بتواند به تصویری درست، منطقی، قابل‌باور و جذاب از موضوع مورد روایت خود دست یابد.

۲.۱ رمان پژوهشی جمشید و جمک

رمان جمشید و جمک که در سال ۱۳۸۴ نگاشته شده است، به سرگذشت پادشاه افسانه‌ای ایران، جمشید، پرداخته و به سراغ جنبه‌های گوناگون پادشاهی، اجتماعی، فرهنگی، نظامی و خانوادگی زندگی جمشید رفته است. جمشید یا

جم، قهرمان افسانه‌ای بسیار در خور توجهی برای بررسی است. و در میان شاهان افسانه‌ای سلسله پیشدادیان، جم و فریدون از همه محبوب‌تر و معروف‌ترند و ادبیات فارسی پر از اشاراتی به این دو پادشاه است. جم فرمانروای دورانی از شکوه است که طی آن سعادت‌ی عاری از آمیختگی بر زمین حکمرانی می‌کرد. شاهی که سقوط غم‌انگیزش، که نتیجه غرور وی بود، بدبختی‌های بی‌شماری را برای مردم به همراه آورد (کریستن سن، ۱۳۸۳: ۲۷۹).

ویژگی دیگر فرمانروایی جمشید

آرامش و وفور نعمت بوده و در طی آن دیوان و اعمال زشتان، نارسایی و گرسنگی و بیماری و مرگ هیچ نفوذی نداشتند. جهان در زمان فرمانروایی او چنان برخوردار از سعادت بود که ناگزیر زمین را در سه نوبت گسترده‌تر کردند. بدین گونه جم، پیش‌نمونه آرمانی همه شاهان است و نمونه‌ای است که همه در فرمانروایی بدو رشک می‌برند. جم همچنین به سبب ساختن وره (ور) یا دژ زیرزمینی مورد تمجید است آفریدگار بدو هشدار بود که مردمان گرفتار سه زمستان هراس‌انگیز خواهند شد که در اثر آن همه مردمان و حیوانات نابود خواهند شد. از این رو جم وری ساخت و تخمه انواع حیوانات مفید و گیاهان و بهترین مردمان را به آنجا برد (هینلز، ۱۳۷۱: ۵۶).

کریستن سن معتقد است

که خود کلمه جم که به معنی جفت، زوج، توامان، است، دلالت بر این دارد که وی و خواهرش جمک، جمیک در اصل نخستین زوج بشر محسوب می‌شده‌اند و در نظر انسان اولیه این اندیشه، که نخستین نر و ماده از یک اصل بوده باشند کاملاً طبیعی است. پیدایی مشی و مشیانه همزمان از شاخه ریواس تاییدی بر این نظر است و احتمالاً افسانه جم و جمک و افسانه مشی و مشیانه دو شاخه از یک اصل اند (کریستن سن، ۱۳۸۳: بیست و شش).

جمشید به عنوان پادشاهی آرمانی نقش مهمی در ادبیات کهن و به تبع آن در ادبیات معاصر دارد. محمدعلی با پردازش زندگی این شخصیت براساس داستان‌های شاهنامه و پژوهش‌های

بازخوانی رمان پژوهشی جمشید و جمک با رویکرد ... (فاطره واثقی و ذوالفقار علامی) ۲۸۳

گوناگون تاریخی، اسطوره‌ای و مذهبی اثری فاخر و پرمغز خلق کرده است. اثری که سرگذشت و زندگی جمشید، این پادشاه بزرگ اسطوره‌ای ایرانیان را برای خواننده ملموس و آشنا و باورپذیر می‌کند.

۳.۱ پیشینه پژوهش

- شکیب و شامیان ساروکلاپی (۱۳۹۰) در پایان‌نامه‌ای با عنوان «رمان پژوهشی در آثار محمد محمدعلی» در ابتدا به توضیح و تشریح رمان پژوهشی و معرفی آثار محمدعلی در قالب سه‌گانه عشق پرداخته است؛ سپس به عواملی که محمدعلی برای نگاشتن رمان پژوهشی، ضمن حفظ عناصر رمان از آن‌ها مدد گرفته است، اشاره نموده است. عناصر و عواملی چون اسطوره، خواب و رؤیا، عشق و شعر. نویسنده این پژوهش یکی از مهم‌ترین عناصر در رمان‌های پژوهشی را استفاده از منابع پژوهشی مشخص و ذکر آن‌ها در پایان رمان است.

- فاندر و علامی در پایان‌نامه با عنوان «اسطوره در رمان جمشید و جمک اثر محمد محمدعلی» به تحلیل اساطیری رمان با استفاده از منابع دینی و تاریخی قبل و بعد اسلام پرداخته است. در نهایت نویسنده به این نتیجه رسیده است که محمدعلی برای نوشتن این رمان از منابع اساطیری ایرانی بهره برده است و با چینیسی بسیار هوشمندانه، گسستگی منابع اساطیری مربوط به جمشید را از نظر خواننده پنهان کرده است.

- عباسی شنبه‌بازاری و خایفی در پایان‌نامه خود با عنوان «نمادشناسی اسطوره‌های آثار محمد محمدعلی» معتقد است محمدعلی تلاش می‌کند برای کسب هویت ملی و پیوند گذشته به زمان حال، نیاز به احیای اسطوره زیربنای محتوایی هر اندیشه و هنر یادآوری کند و خود نیز در این راه گام برمی‌دارد.

- کیانی امینه و مرتضوی در پایان‌نامه‌ای با عنوان «بررسی و تحلیل عناصر داستان در آثار محمد محمدعلی» به نقد و بررسی سه رمان *باورهای خیس یک مرده*، *برهنه در باد* و *نقش پنهان* و نیز دو مجموعه داستان کوتاه *از ما بهتران* و *چشم دوم* از محمدعلی پرداخته است و بیان کرده که محمدعلی به دغدغه‌های ذهنی طبقه نیمه‌روشنفکر جامعه، فقر، اختناق و آشفتگی روانی شخصیت‌های داستان اشاره کرده است. اغلب شخصیت‌های مطرح شده در آثار او غالباً افراد سرخورده، ناامید و روان‌پریش هستند که در دنیای ذهنی خود فرورفته‌اند و مرز مابین واقعیت و خیال را درهم آمیخته‌اند. نویسنده

این پایان‌نامه در بخشی از پژوهش خود به بررسی سبک‌های نگارش محمدعلی پرداخته است و نیز گرایش ویژه محمدعلی را به کهن‌الگوگرایی و نمادپردازی مورد توجه قرار داده است.

نتیجه بررسی پیشینه نشان می‌دهد از منظر نشانه‌شناسی اجتماعی هیچ کار پژوهشی با موضوع این رمان انجام نشده است.

۴.۱ روش پژوهش

این مقاله با روش تحلیلی-توصیفی انجام شده و در آن به جمع‌آوری و دسته‌بندی داده‌ها از متن رمان و تطبیق و تحلیل آن‌ها با مؤلفه‌های نشانه‌شناسی اجتماعی پرداخته و کوشش شده تا نشان داده شود نشانه‌های اجتماعی رمزگذاری شده در متن، با چه ویژگی‌هایی مسائل گوناگون اجتماعی، فرهنگی، تاریخی، اساطیری، خانوادگی و غیره را بازنمایی می‌کنند و به چه معانی ضمنی‌ای اشاره دارند.

۲. مبانی نظری

۱.۲ نشانه و نشانه‌شناسی

زبان به عنوان نظامی یک پارچه، مجموعه‌ای از عناصر است که با کارکرد ایجاد ارتباط شکل گرفته است و نشانه‌ها عناصر شکل‌دهنده آن و نشان‌دهنده هرچیزی، به جز خود هستند (ر.ک. چندلر، ۱۳۹۷: ۲۰). فردینان دوسوسور (۱۹۱۳-۱۸۵۷)، زبان‌شناس سوئیسی، نخستین کسی است که درباره نشانه سخن گفت. او در الگویی دوگانه، تصور صوتی را «دال» signifier و تصور معنایی را (مفهومی که دال به آن دلالت می‌کند) «مدلول» Signified نامید و رابطه بین این دو را «دالت» Signification خواند. بنا بر اعتقاد سوسور، دال و مدلول به عنوان عناصر تشکیل‌دهنده یک نشانه مانند دو روی یک سکه یا دو صفحه از یک ورق کاغذ، جدایی‌ناپذیرند (وائقی و آقابابایی، ۱۴۰۱: ۲).

فیلسوف آمریکایی، چارلز سندرس پیرس، (۱۹۱۴-۱۸۳۹) نیز، الگوی متفاوت و جداگانه‌ای از نشانه و نشانه‌شناسی ارائه کرد. الگویی سه‌گانه، شامل «بازنمون: صورتی که نشانه به خود می‌گیرد (و الزاماً مادی نیست) تفسیر: نه تفسیرگر، بلکه معنایی که از نشانه حاصل می‌شود. موضوع: که نشانه به آن ارجاع می‌دهد. و تعامل بین بازنمون، موضوع و تفسیر را نشانگی نامید» (سجودی، ۱۳۹۵: ۲۱).

نشانه‌شناسی اجتماعی Social semiotics از شاخه‌های پراهمیت و مورد توجه در نشانه‌شناسی است. سوسور نشانه‌شناسی را دانشی می‌داند که «به مطالعه زندگی نشانه‌ها در جامعه می‌پردازد» (لیوون، ۱۳۹۵: ۲۶). بنا بر این نشانه‌شناسی علم مطالعه نشانه‌ها و کاربرد آنهاست و تمرکز آن بر چگونگی الگوهای ارتباط بین انسان‌ها است. نشانه‌ها بنا به پیچیدگی و رازآلود بودن ارتباط بین دال و مدلول می‌توانند ساده و زودبای و یا پیچیده و دیربای باشند. در این حوزه دالی که رابطه‌ای پیچیده با مدلول دارد، این امکان را به مخاطب می‌دهد که معانی گوناگونی بسته به شرایط اجتماعی و فرهنگی مخاطب، از آن نشانه برداشت کند. این گونه است که در برخی مواقع ما با نشانه‌هایی مواجهیم که معانی متعدد می‌پذیرند؛ یعنی نشانه می‌تواند یک معنایی باشد و یا به مفاهیم گوناگونی دلالت کند و چندمعنایی باشد. نشانه‌شناسی را می‌توان دارای دو منشأ دانست؛ منشأ اروپایی و سرچشمه آمریکایی. شاخه اروپایی، بر پایه مطالعات سوسوری شکل گرفت و شاخه آمریکایی منبعث از نظریات پیرس است.

«نشانه‌شناسی ادبی، شناخت آن قراردادهای اصلی است که به هر تصویر یا توصیف ادبی نیروی ساختن «معنایی دیگر» می‌بخشد» (احمدی، ۱۳۷۰: ۷). یعنی کشف معنای دیگر، ما را به معنای ثانویه و هرآنچه که در متن وجود ندارد، سوق می‌دهد اما نویسنده به طور ضمنی با جایگذاری نشانه‌ها در متن آن را بیان و هدایت می‌کند. منابع در نشانه‌شناسی اجتماعی، بسیار گسترده است. «از مطالعه رفتار ارتباطی حیوانات گرفته تا ارتباطات حرکات بدنی انسان، از قبیل حرکت اندام و حالات بدنی و ارتباطات بویایی و چشایی و غیره گسترش می‌یابد. همه حواس پنج‌گانه [...] می‌توانند تولیدکننده نشانه و یا دریافت‌کننده نشانه باشند» (Hawkes, 1988: 2). «نشانه‌شناسی، ارتباط انسانی را در همه وجوه آن به صورت آوایی، دیداری، لمسی، بویایی، چشایی و حرکتی [...] بررسی می‌کند» (ر.ک. ۷_۱۱: Clarke, 1987). «گفتار صرفاً وقتی معنا دارد که به موقعیت و عمل اشخاص و سخن گفتن ایشان با یکدیگر تعلق داشته باشد» (یارمحمدی، ۱۳۹۱: ۶ به نقل از لاگوست، ۱۳۵۷: ۱۵۷). در نظام نشانه‌شناسی

نه تنها زبان، بلکه تمامی انگاره‌ها، تصاویر، آواها، اشیاء، حرکات‌ها و خلاصه تمامی آن پدیده‌هایی که درون نظام نشانه حضور دارند، صرفاً در حد ارتباط مطرح‌اند و تمامی کنش‌های ارتباطی با حضور رمزگانی معنا می‌یابند که از دید تاریخی و اجتماعی شکل گرفته‌اند (احمدی، ۱۳۷۸: ۳۶۳).

بنابراین هدف از این علم، بررسی نشانه‌ها و رفتارهایی است که باعث انتقال معنا از فردی به فرد دیگر می‌شود و در نتیجه ایجاد ارتباط کلامی و غیرکلامی می‌کند. نشانه‌ها علائم

غیرکلامی موجود در هر جامعه‌ای آنقدر در یافتن معانی ضمنی مهم و تأثیرگذارند که برخی از صاحب‌نظران این علم را تنها مطالعه علائم و نشانه‌ها می‌دانند. «می‌توان نشانه‌شناسی را مطالعه عمومی علائم معرفی کرد» (هلیدی و حسن، ۱۳۹۳: ۳۵).

۲.۲ نشانه‌شناسی اجتماعی

«نشانه‌شناسی اجتماعی» از رویکردهای معطوف بر معناست که به سازوکار معناپردازی در بستر اجتماع و فرهنگ توجه دارد. معنا، حاصل برهم‌کنش ذهنیت معنا ساز و ذهنیت معنا پرداز، از یک سو و نظام زبانی‌ای که به کار گرفته می‌شود و زیستگاه اجتماعی و فضای اجتماعی - فرهنگی از سوی دیگر است که هیچ یک از آن‌ها را نیز به آسانی نمی‌توان از دیگری متمایز کرد (ساسانی، ۱۳۸۹: ۸).

«در نشانه‌شناسی اجتماعی افراد با ماهیت اجتماعی خود و با استفاده از منابع فرهنگی موجود که به گونه‌ای اجتماعی ساخته شده‌اند در فرایند نشانه‌شناسی و ارتباط حضوری فعال دارند» (کرس، ۱۳۹۲: ۶۵). «برای اینکه به گفتار، معنا و مفهوم بدهیم باید کنش یا کار را تفسیر کنیم» (یارمحمدی، ۱۳۹۱: ۸). که در حقیقت این فرایند، فرایند معنایی در متون است.

۳.۲ نشانه‌شناسی اجتماعی پی‌یر گیرو

پی‌یر گیرو یکی از تقسیم‌بندی‌های منسجم و دقیق در زمینه بررسی نشانه‌ها، تقسیم‌بندی پی‌یر گیرو است که در نشانه‌شناسی اجتماعی انجام داده است. او معتقد است: «یکی از نخستین شرط‌های زندگی اجتماعی این است که شخص بداند با چه کسی رابطه دارد تا بتواند هویت اشخاص و گروه‌ها را بازشناسد» (گیرو، ۱۳۹۹: ۱۴۷). گیرو نشانه‌ها را به دو بخش نشانه‌های هویت و نشانه‌های نزاکت تقسیم کرده و هرکدام از این دو گروه زیرشاخه‌های متعددی دارند:

۱.۳.۲ نشانه‌های هویت

انسان‌ها به ارتباط با یکدیگر، نیاز دارند تا به طریقی متفاوت از دیگر افراد باشند. به همین دلیل از «نشان‌ها و شاخص‌ها» استفاده می‌کنند که نشانه‌های هویت نامیده می‌شوند و خود انواع مختلفی دارند. نشان‌ها عبارتند از:

بازخوانیِ رمانِ پژوهشی جمشید و جمک با رویکرد ... (فاطره واثقی و ذوالفقار علامی) ۲۸۷

«آرم، پرچم و توت‌ها» نشان‌گر تعلق فرد به یک خانواده و یا شهر و کشوری خاص هستند، «یونیفورم» مربوط به نوع پوشش مشاغل گوناگون است، «مدال‌ها» کارکردی همانند یونیفورم دارند، اما با درجه اهمیت کمتر، «نام‌ها و لقب‌ها» ساده‌ترین و متداول‌ترین نشانه‌های هویت هستند، «خال‌کوبی، آرایش، مدل مو و غیره» که نمونه بارز آن را امروزه در مدهای مختلف می‌بینیم. این موارد «ابزارهایی هستند برای ایجاد تمایز و احتمالاً دسته‌بندی و تعریف گروه‌هایی که مجموعه آن‌ها، جامعه را می‌سازند» (گیرو، ۱۳۹۹: ۱۴۹).

گروه دیگری از نشانه‌های هویت «شاخص‌ها» هستند. «شاخص‌ها بیش از آن که به گروه‌بندی‌های افراد اشاره داشته باشند، بر چیزها اشاره دارند، متها این چیزها، چیزهایی اجتماعی شده هستند» (همانجا). «علائم تجاری» یکی از این شاخص‌هاست. در دوره‌ای از تاریخ، که فاصله زمانی زیادی هم با ما ندارد، خانه‌ها و محله‌ها با شاخصه‌هایی چون شغل افرادی که در آن زندگی یا کار می‌کردند، و یا علامت و نشانی خاص که مربوط به ساکنان آن مکان بود، شناخته می‌شدند. مانند تصویر کفش بر سردر دکان کفش‌فروشی و غیره. نشانه‌هایی را که پی‌یر گیرو زیر عنوان نشانه‌های هویت مطرح می‌کند «نشانه‌هایی هستند که از سویی، سازه‌های پیکره اجتماعی را هویت می‌بخشند و آن‌ها را متمایز می‌کنند [...] و از سوی دیگر، وضعیت اقتصاد شالوده آن را مشخص می‌کنند» (همان: ۱۵۰).

۲.۳.۲ نشانه‌های نزاکت

نشانه‌های هویت نشانه‌های پایدار، همیشگی و دائمی هستند؛ اما این نشانه‌ها گاهی با نشانه‌های گذرایی همراه می‌شوند که در شرایط و موقعیت‌های گوناگون تغییر می‌کند. نشانه‌های نزاکت شامل: «لحن کلام»، «سلام و خداحافظی و فرمول‌های نزاکت»، «توهین»، «اطوار پژوهی»، «فاصله پژوهی»، «خوراک و غذا» است (همانجا).

۳. رمان جمشید و جمک

۱.۳ خلاصه داستان جمشید و جمک

جمشید و همسرش (خواهرش) جمک فرزندان توأمان تهمورث دیوبند هستند. پادشاهی جهان و مسئولیت آبادانی آن، از طرف اهورامزدا به جمشید سپرده می‌شود. او با همراهی همسرش برای آبادانی زمین و آسایش مردمان تلاش می‌کند. جمشید مردم را به چهار گروه تقسیم

می‌کند. کشاورزی و ساخت آلات و ادوات آن را به مردم می‌آموزد. رسم جنگاوری و ساخت زره و شمشیر و دیگر ملزومات جنگ، دوخت لباس و پوشاک و غیره نیز از خدمات جمشید به مردم است. از اتفاقات ناگوار در پادشاهی جمشید، زمستان سخت و طاقت‌فرسای «ملکوسان» است که موجب از بین رفتن بسیاری از مردم و احشام و گیاهان می‌شود. تنها آن عده از مردمان و احشام و گیاهان که جمشید آن‌ها را در دژهای مستحکم خود به نام «جمکرد» گردآورده بود، زنده ماندند.

اردوک و اسپی‌تور، خواهر و برادر توأمان جمشید، متقصدان سرسخت پادشاهی جمشید هستند. جمشید اردوک را به یمن می‌برد و به همسری مرداس یمنی درمی‌آورد. پس از چندی فرزند اردوک، ضحاک، متولد می‌شود. ضحاک با هدایت‌های مادرش به شورش علیه جمشید دست می‌زند. جمشید پس از خدمات فراوان و آبادانی زمین در پی غروری کاذب ادعای خدایی می‌کند. مردم از او روی برمی‌گردانند و فرّ ایزدی از او جدا می‌شود. ضحاک به قلمرو جمشید لشکرکشی می‌کند. جمشید و جمک فرار می‌کنند و صدسال آواره می‌شوند. در نهایت ضحاک در کنار دریای چین جمشید و جمک را به قتل می‌رساند و بدین ترتیب به پادشاهی شش صدساله جمشید پایان می‌بخشد. در صفحات پایانی داستان، محمدعلی به داستان پادشاهی فریدون و قیام کاوه اشاره می‌کند.

زبان رمان نسبتاً ساده و روان است و به رغم پرداختن به موضوعی کهن و اسطوره‌ای، زبانی شیوا و گیرا دارد. در برخی موارد نیز نویسنده ترجیح می‌دهد از زبان کهن استفاده کند و آن را در ترکیب با زبان ساده در رمان بگنجانند.

محمدعلی برای روایت این داستان از زاویه دید اول شخص استفاده کرده است و راوی از بین یکی از شخصیت‌های اصلی داستان، یعنی جمک، همسر و خواهر جمشید، انتخاب شده است. «در زاویه دید اول شخص تجربیات و احساسات هیجان‌انگیز از صمیم قلب نقل می‌شود، از این رو غالباً داستان صمیمانه‌تر و مؤثرتر از آب درمی‌آید» (میرصادقی، ۱۳۸۵: ۳۸۹). محمدعلی به دلیل ایجاد این لطافت و صمیمیت از یکی از شخصیت‌های مهم زن برای روایت استفاده کرده است. زن بودن راوی موجب تلطیف فضای اسطوره‌ای روایت شده است، چراکه جمک بی‌محابا و ساده و صمیمی بر بار احساسی روایت می‌افزاید. او در ارتباط با جمشید به عنوان همسر و در ارتباط با شهرنواز و ارنواز به عنوان مادر، با نشان دادن احساساتش، فضای خشک اسطوره را تلطیف کرده است. روایت در این رمان، به جز یک مورد (رؤیای جمشید و جمک)، خطی است. راوی، داستان زندگی جمشید و فراز و فرودهای زندگی او را ابتدا تعریف

بازخوانیِ رمانِ پژوهشی جمشید و جمک با رویکرد ... (فاطره واثقی و ذوالفقار علامی) ۲۸۹

کرده و قدم به قدم تا انتها دنبال می‌کند؛ بدون هیچ گذشته‌نما Flash Back. یا آینده‌نما Flash Forward.

۲.۳ نشانه‌شناسی اجتماعی رمان جمشید و جمک

سخن در قابلیت بازخوانی این رمان از دیدگاه نشانه‌شناسی و رمزگشایی رمزگان موجود در آن، چندان فراوان است که خود نویسنده نیز بر این قابلیت تأکید می‌ورزد. آنجا که در پایان داستان از زبان جمک می‌گوید: «این داستان زندگی جمشید از زبان من اگرچه گراف می‌نماید اما معنی آن برای خردمندان گراف نیست. کافی است راز و رمزش را دریابند و مغزش به کار گیرند» (محمدعلی، ۱۳۹۴: ۲۵۴). نویسنده در این بخش از رمان به‌طور واضح و مشخص بر معانی ثانویه و ضمنی رمان تأکید می‌کند و رمزگشایی آن را در توان خردمندان می‌داند؛ معانی که به حقیقت زندگی انسان نزدیک است و برای او پیام‌های مهمی دارد. نکته‌ای که فردوسی نیز در دیباجه شاهنامه در ارتباط با برخی رویدادهای منظومه خود، به آن تذکر می‌دهد:

تو این را دروغ و فسانه مدان   به یکسان روشن زمانه مدان

از او هرچه اندر خورد با خرد   دگر، بر ره رمز معنی برد

(فردوسی، ۱۱۳/۱۲/۱ و ۱۱۴)

نویسنده به این حد از وجود رمزگان‌ها و نشانه‌ها در متن رمان اکتفا نکرده است و در ادامه با آوردن واژه «نشانه» مستقیماً بازخوانی نشانه‌شناسانه این رمان را برای کشف لایه‌های پنهان و معانی ضمنی آن، ضروری می‌داند. جمک می‌گوید: «ما برآمده از تاریخی هستیم جا مانده از دوران باستان. هرچه در آن به زمان‌های دورتر می‌رویم، غبار ایام روی آن را بیشتر می‌پوشاند و از اصل قصه تنها نشانه‌ای باقی می‌ماند» (محمدعلی، ۱۳۹۴: ۲۵۴). رمزگشایی از نشانه‌های گوناگون موجود در متن رمان در فهم و برداشت درست از حکایت زندگی جمشید و جمک بسیار موثر و راه‌گشاست. ما در این پژوهش از دو منظر نشانه‌های هویت و نشانه‌های نزاکت، معانی ثانویه رمزگان‌ها را بررسی می‌کنیم.

۱.۲.۳ نشانه‌های هویت

هویت هر فرد، گروه و جامعه‌ای وجه افتراق آن‌ها از دیگر افراد و گروه‌ها و جوامع است. انسان‌ها در ارتباط با یکدیگر نیاز دارند به طریقی شناخته‌شده و متمایز از دیگران باشند.

نشانه‌های هویت، سازمان‌بندی جوامع و روابط موجود بین افراد و گروه‌ها را معین می‌کنند. در ادامه به برخی از نشانه‌های هویت استفاده‌شده در رمان جمشید و جمک اشاره می‌کنیم.

۱.۱.۲.۳ نام‌ها و شخصیت‌ها

از آنجایی که رمان جمشید و جمک براساس اساطیر کهن نگاشته‌شده است، نام اغلب شخصیت‌ها، نام واقعی آن‌هاست (جز در اندک موارد) و نویسنده رمان آن‌ها را انتخاب نکرده است. به همین دلیل این نام‌ها قابلیت بررسی از نگاه نشانه‌شناسی اجتماعی را ندارند؛ اما نکته قابل توجه در این رابطه، نوع شخصیت‌پردازی و کنش‌های شخصیت‌هاست که در بسیاری موارد، نویسنده تا آن‌جا که خدشه‌ای به مطالب ذکرشده در منابع اساطیری وارد نشود، شخصیت‌ها را به دلخواه و سلیقه خود پردازش کرده است. به عنوان مثال از شخصیتی چون جمک در منابع اساطیری تنها نامی آمده است و محمدعلی با توجه به روند روایت، برای او شخصیتی خاص و تأثیرگذار می‌سازد، نقش و گفتگو در نظر می‌گیرد و رمان را از زبان او روایت می‌کند. رویکردی که پیش از این در هیچ اثر ادبی نسبت به شخصیت جمک وجود نداشت. در این‌گونه مواقع نویسنده باید به منابع موجود و داستان‌های کهن پایبند باشد؛ اما محمدعلی با وجود همه این محدودیت‌ها و با در نظر گرفتن مثبت یا منفی بودن شخصیت، در آفرینش برخی خصوصیات، کنش‌ها و خصوصیات ظاهری و باطنی از تخیل خود کمک گرفته و شخصیت‌هایی جذاب و باورپذیر برای مخاطب آفریده است. در ادامه ابتدا به تنها نام مهم و غیرواقعی رمان یعنی «شیراوژن» می‌پردازیم و آن را از دیدگاه نشانه‌شناسی اجتماعی بررسی می‌کنیم؛ سپس به بررسی شخصیتی که نویسنده برای فرد حقیقی روایت آفریده، خواهیم می‌پردازیم.

۱.۱.۱.۲.۳ شیراوژن

«شیراوژن» یکی از این شخصیت‌های غیرواقعی رمان است. واژه شیراوژن در لغت از ترکیب دو واژه شیر و اوژن ساخته‌شده است و دهخدا آن را به معنای شیرافکن، آن‌که با شیر بیاویزد و شیرکُش می‌داند (۱۳۷۷، ج ۱۰: ۱۴۶۷۱). در رمان جمشید و جمک، نویسنده در موارد گوناگون شخصیت شیراوژن را با این نشانه‌ها تصویر می‌کند: فردی سفیدروی بی‌موی (محمدعلی، ۱۳۹۴: ۱۰)، خوش‌چهره (همان: ۱۲)، بلندقد و باریک‌اندام (همان‌جا)، جنگاوری بی‌همال (همان‌جا)، گوینده سخنان سنجیده اما گاهی به گزاف (همان‌جا)، ترسو و بی‌دل‌وزهره

بازخوانی رمان پژوهشی جمشید و جمک با رویکرد ... (فاطره واثقی و ذوالفقار علامی) ۲۹۱

(همان: ۱۱)، گریزان از معرکه جنگاوری و پهلوانی و ستیزه‌جویی (همان‌جا)، دلاور زن‌خوی (همان‌جا)، دلفریب تن‌پرور (همان‌جا).

رمزگان مهم و مورد توجه نویسنده درباره این شخصیت، رمزگان شباهت فوق‌العاده او به جمشید است و اساساً همین شباهت دلیل ورود او به داستان است. «او به فرمان جمشید همواره نقاب بر چهره می‌زد. آن‌گاه که کلاه‌خود از سر برداشت تا تعظیم کند گویی جمشید بود که مقابل جمشید زانوی ادب می‌بوسید» (همان: ۴۱). جمک می‌گوید «بار دیگر بر چهره شیراوژن نگرستم دریافتم او و جمشید تا چه میزان شبیه یکدیگرند. گمان می‌بردم جمشید روزی از این شباهت سود می‌برد... هرگز قادر نبودم بدانم کی و کجا و چگونه» (همان: ۱۳). در این بخش از رمان، نویسنده با آوردن این جملات از جمک، از نوعی پیش‌آگهی در رمان بهره می‌برد و نشانه و رمزگان «شباهت این دو فرد» را به معنای استفاده از شیراوژن در جایگاه بدل جمشید می‌داند و می‌خواهد خواننده را برای رخدادهای آتی داستان و علت حضور شیراوژن در روایت، آماده کند.

طبیعتاً کسی که جانشین جمشید می‌شود باید فردی باشد مانند جمشید؛ اما در مقیاسی کوچک‌تر. محمدعلی بخشی از بار معنایی رمزگان «بدل جمشیدبودن» را، بر دوش نام این شخصیت نهاده است و او را چون جمشید، شیرافکن و شجاع نامیده است. معنی نشانه شیراوژن در ابتدای داستان با شخصیت او تناقض دارد و پارادوکسیکال است. چهره‌ای که ابتدا از شیراوژن تصویر می‌شود، چهره‌ای ضعیف و ناتوان و کارناآزموده است؛ اما در ادامه رمان، شیراوژن، پس از عنایت جمشید، دارای قدرت و شیرافکنی واقعی می‌شود. نویسنده با انتخاب رمزگان شیراوژن، در واقع می‌خواهد جمشیدی دیگر در کنار جمشید اساطیری بیافریند و نیز نشانه‌های متعلق به جمشید، چون چهره ظاهری، توانمندی و قدرت را به او نیز می‌بخشد تا بتواند در بازه زمانی صدساله آوارگی جمشید، در محیطی به دور از مزاحمت ضحاک به روایت سفر او و جمک پردازد و تاریخ اساطیری آن دوره را بازخوانی کند (ر.ک. همان: ۱۶۸). شیراوژن به سبب شباهت بیش‌از حد خود به جمشید _ همان‌گونه که جمک پیش‌بینی کرده بود _ برای روزهای پیش رو آموزش می‌بیند و آماده می‌شود. «جمشید شیراوژن را فراخواند و به دست مباشر خود سپرد تا آموزش جنگاوری دهد و ادب بزرگان بیاموزد. خط فراگیر و محاسبه املاک بداند...» (همان: ۱۳). جمشید او را برای روزهای سختی و بلا در پرده و پوشیده نگه می‌دارد. در نهایت نیز در بازه صدساله گریز جمشید، شیراوژن به جای او و در نقش او در

قصر حکمرانی می‌کند «جمشید پنهانی به او گفت همواره روی پوشیده دارد تا هم ترسناک جلوه کند و هم روزی به کارهای بس عظیم آید» (همان: ۴۱).
از دیگر نشانه‌های مورد نیاز شخصیت بدل جمشید، فرمان‌پذیری بی‌قید و شرط از جمشید است. محمدعلی این رمزگان را نیز در شخصیت شیراوژن قرار داده است. او پس از دستور مخفی بودن از جانب جمشید «شیراوژن بسیار باهوش، اطاعت کرد تا همواره دور از دسترس آشنایان پیشین باشد» (همان‌جا).

۲.۱.۱.۲.۳ جمک

جمک در پیش‌درآمد و مقدمه رمان این‌گونه معرفی می‌شود: «از خلال صحبت‌ها دریافتم جمک زنی است اصولی که بر اثر سیاست زمانه و همدلی با جمشید، همسوی تفکرات او شده است» (همان: ۸). و در جای دیگری در فال مردی هندی این نشانه‌ها در مورد شخصیت او بیان می‌شود: «باهوش و گرم، خواهان شکوه و جلال، ریاست‌طلب و فرمانده، دوستدار تعریف و تمجید. مادری مهربان که کوشیده است فرزندانش مستقل بار بیایند. اهل عمل، واقع‌بین، واقع‌گرا، محتاط دارای شخصیت متعادل، منظم و جدی، اندکی لجباز و زودرنج و همیشه آراسته و مددکار شوی سرافراز...» (همان: ۲۰۲). که سرانجام هم در کنار جمشید کشته می‌شود. واژه «جمک» با معنای جم (جمشید) کوچک، نشانه‌ای است از شخصیت جمشید اما در مقیاسی کوچک‌تر. از لحاظ شخصیتی. علاوه بر این نشانه‌ها، نویسنده نشانه‌های دیگری را نیز برای شخصیت جمک بیان می‌کند که هرکدام بار معنایی خاص خود را دارند و زاویه‌ای پنهان از شخصیت او را آشکار می‌کنند. قدرتمند و زیبا و نژاده است. رازدار و مشاور و همراه جمشید است. نخستین کسی است که از احوالات و مراودات و مکالمات جمشید و اهورامزدا باخبر می‌شود. جمک در همه امور، حتی آنچه که از نظر او مورد‌پذیرش نیست، نیز از جمشید حمایت و پشتیبانی می‌کند. گویی برای خود جایگاهی به غیر از مؤید و موافق جمشید نمی‌بیند و همواره در راستای قدم‌های او قدم برمی‌دارد، هرچند که بداند و بفهمد آن کار نادرست است. «دیگر مرا با خوب و بد جمشید کاری نیست. گویی من خود او هستم» (همان: ۲۴۱). همه این رمزگان‌ها و بیش از این که در متن رمان آمده‌است، جمک را زنی مقتدر، بانفوذ، تحت تسلط فکری جمشید، سیاستمدار و تیزهوش، دارای احساسات شدید مادرانه، مطیع همسر و مهربان را در برابر دیدگان خواننده تصویر می‌کند. «اکثریت شخصیت‌های زن محمدعلی از زنانی هستند که علی‌رغم برخی نگرش‌های منفی از مرحله پذیرش منفعلانه عبور کرده‌اند. این زنان

بازخوانیِ رمانِ پژوهشی جمشید و جمک با رویکرد ... (فاطره واثقی و ذوالفقار علامی) ۲۹۳

قادرند در زندگی خود و کیفیت و چگونگی آن تأمل کنند و دنبال جواب پرسش‌های خویش باشند» (جهانبخش، ۱۳۸۸، ۲۰۵).

محمدعلی با برشمردن این نشانه‌ها، تلاش می‌کند تصویری جامع و کامل از یک بانوی ایرانی ارائه دهد. بانویی که شاید در واقعیت دوران اساطیری ایران نمونه خارجی ندارد و بیش‌تر شبیه به زنان امروزی است. گویی نویسنده الگویی از یک بانوی نمونه در ذهن دارد و به دلخواه آن را بر قامت جمک می‌پوشاند تا همسری در خور پادشاهی، چون جمشید بیافریند. جالب است که رمزگان شخصیت جمک آنقدر باورپذیر، ملموس و واقعی است که حتی گاهی باوجود همه قابلیت‌ها و توانایی‌هایش، احساس شکست، ناکامی، اندوه و سرخوردگی دارد؛ حالات طبیعی بشری، که ممکن است هر انسانی در روند زندگی واقعی خود تجربه کند. نویسنده با چیره‌دستی تحسین‌برانگیز خود این نشانه‌ها را در یک بازی رمزگانی بر پیوستاری از نشانه‌ها [ر.ک. پیوست ۱]، کنار هم می‌چیند تا معنای مدنظر خود را به خواننده منتقل کند.

۲.۱.۲.۳ مشاغل

مشاغل بسیاری در طول رمان ذکر شده است که به عناوین مختلفی با کارها و دستورات جمشید مرتبط است. به نظر می‌رسد مهم‌ترین شغل رمان، شغل جمک، همسر جمشید، است که کاتبی و محرری است. او در واقع وقایع‌نگار جمشید است و رخدادها را از نگاه و دید خود روایت می‌کند، تا جایی که اساس و پایه رمان بر مبنای روایت او شکل می‌گیرد. محمدعلی به چند دلیل رمزگان این شغل را برای جمک در نظر گرفته است: اول آنکه نزدیک‌ترین فرد نسبت به جمشید در این رمان، جمک است؛ به همین دلیل می‌تواند بهترین روایت را نسبت به رخدادها داشته باشد. دلیل دیگر نیز می‌تواند نگاه زنانه و مادرانه جمک نسبت به اتفاقات باشد. این نگاه و رویکرد زنانه نسبت به یک موضوع اساطیری موجب تلطیف و جذابیت روایت شده است و توانسته از خشکی و یکنواختی آن بکاهد. محمدعلی با به‌کارگیری این نشانه، به‌طور تلویحی به این معنا اشاره دارد که جایگاه زنان در داستان‌های اسطوره‌ای ایرانی، جایگاه مهمی است. (محمدعلی، ۱۳۹۴: ۴۱) و (ر.ک. همان: ۱۴۵).

۳.۱.۲.۳ غذاها

آنچه که در این رمان اهمیت فوق‌العاده نشانه غذاها را می‌رساند، تأثیر آن‌ها در روح و شخصیت افراد است. برخی غذاها موجب تقویت خوی وحشی‌گری و انجام اعمال غیرانسانی

می‌شود. غذاهایی که از گوشت حیوانات تهیه می‌شود و شیطان که در لباس خوالیگر بر ضحاک ظاهر شده است به او می‌خوراند. زمانی که شیطان در صورت خوالیگر به قصر ضحاک راه پیدا می‌کند:

آرام آرام طعام‌های ساده و گیاهی را به یک سو نهاد و غذاهای پختنی و گوشتی را به میان آورد. از پختن بیضه مرغان آغاز کرد. اهریمن با پختن طعام‌های گوشتی، لب‌ودندان ضحاک را با لذت کشتن و خوردن آشنا ساخت. خورش‌های لذیذی با گوشت کبک و کباب بره و ماهیچه گوساله با چاشنی‌های اشتهابرانگیز ساخت (محمدعلی، ۱۳۹۴: ۱۱۸).

گوشت‌خواری در رمان معادل بت‌پرستی و شرک دانسته شده است و مروّجان آن را شخصیت‌های منفی‌ای چون اردوک و ضحاک معرفی می‌کند: ضحاک «به رسم مادر خفته در خاکش، اردوک که بت‌پرستی و گوشت‌خواری را از بابل تا هند رواج داده بود، نزد بت بزرگ رفت تا دعا و استغاثه کند» (همان: ۲۵۷). می‌توان نتیجه گرفت که در دوران پادشاهی جمشید و پس از او، ضحاک، رمزگان گوشت‌خواری، معانی منفی و ملازم خون‌خواری و خوی وحشی‌گری داشته است.

در همین راستا، در طول رمان به برخی اعتقادات و باورهای مردم درباره غذاها و خوراکی‌ها نیز اشاره می‌شود، مثلاً گوشت نمی‌خورند و چهارپایان را تنها برای اهورا قربانی می‌کردند و گوشت آن را به میهمانان و یا فقرا می‌دادند (همان: ۱۰). جمشید «برای اطمینان کامل از کوتاه‌شدن دست رایزنان اهریمن‌صفت، با صدایی رسا آفریدگار جهان را ستایش کرد و عهد کرد هزار گاو و گوسفند و بز قربانی سازد تا مستمندی گرسنه سر بر بالین نگذارد» (همان: ۳۹).

برخی غذاها نیز جنبه دارویی دارند و از جانب جمشید یا جمک برای مداوای برخی بیماری‌ها و ناراحتی‌ها ساخته می‌شد. در سفر دریایی خود به سمت آب‌های سیاه «جمعی که معده و مزاجی نازک داشتند، دل‌به‌هم‌ریخته و پریشان گرد خود می‌گردیدند. جمعی نیز به تاسی از من [جمک] شربت‌ها و میوه‌های ترش می‌خورند تا منقلب نگردند» (همان: ۴۹).

در نهایت می‌توان نتیجه گرفت، رمزگان غذاها با معانی‌ای تأثیرگذار و مهم در داستان مطرح شده‌اند. معانی‌ای چون مشخص و متمایز شدن آیین و اعتقاد و شخصیت واقعی افراد. مانند غذاهای ضحاک با خوالیگری ابلیس. رمزگان غذا که در معنای دارو به کار رفته است می‌تواند معنای اشراف و اطلاع جمشید و جمک بر خواص دارویی گیاهان و نیز بر روحیه خدمت‌رسانی و دلسوزی آنان برای مردم دلالت داشته باشد.

۴.۱.۲.۳ مکان‌ها

مکان‌ها در این رمان بیشتر با تصاویری کلی و تاحدی مبهم توصیف شده‌اند و در موارد کمی پیش آمده است که نویسنده یا راوی، مکانی را با جزئیات تصویر کرده باشد. و این خصلت اسطوره است «در اسطوره، مکان آسمانی و مینوی است و حدود معینی ندارد و به اصطلاح بی‌مکان است» (آیدنلو، ۱۳۸۸: ۲۶). مکان‌ها در این رمان، اغلب فضاهای باز و وابسته به طبیعت هستند؛ البته بنا به موضوع رمان که اسطوره‌ای و افسانه‌ای است، دور از انتظار هم نیست. مکان پادشاهی جمشید محدوده سرزمین ایران است. در ابتدا جمک و جمشید در بیلاق‌های طبرستان و مازندران زندگی می‌کنند و در آن‌جا به برگزاری جشن و شادی می‌پردازند. محل ملاقات و گفتگوی اهورا و جمشید، کوه دماوند است، همان‌جا که بعدها ضحاک توسط فریدون به بند کشیده می‌شود. قصر فیروزه محلی است که جمشید وقایع دیدار خود و اهورامزدا را برای جمک شرح می‌دهد. هیچ وصفی از این قصر در داستان نیامده است. همچنین نویسنده خصوصیتی از قصرهای محل فرمانروایی جمشید و جمک و نیز اسپه‌تور و اردوک، را در طول رمان بیان نمی‌کند؛ جز اینکه آن‌ها با راه‌هایی پنهان و مخفی به یکدیگر متصل شده‌اند.

در طول رمان از شهرهایی چون هرات، شوش، تیسفون، بابل و استخر که پایتخت پادشاهی و حکومت جمشید بود نام برده شده است؛ ولی همراه با توضیحاتی کلی و گذرا. نپرداختن به جزئیات مکان‌های مختلف و بسامد کم این رمزگان نسبت به دیگر رمزگان‌ها در متن رمان، نشانه‌ای است که مکان‌ها در حقیقت موقعیت‌های جغرافیایی محدودی هستند که در اغلب موارد با دیوارها و حصارهایی نیز با فضاهای باز و طبیعت مرزبندی می‌شوند. به نظر می‌رسد محمدعلی با در حاشیه‌قراردادن این رمزگان به‌طور ضمنی بر بزرگی و عظمت جمشید و این نکته که او گستراننده جهان و آبادان‌کننده آن است و در محدوده تنگ مکان‌ها نمی‌گنجد، اشاره دارد. گویی محمدعلی گنجاندن پادشاه پیشدادی‌ای چون جمشید را که خدمات فراوان در جهت رفاه و آبادانی انجام داده است را در مکان‌هایی این‌چنین محدود جایز نمی‌شمرد و به نوعی به جنبه فرامکانی و جهان‌شاه‌بودن او اصرار می‌ورزد. فضاهای اشاره‌شده در رمان بسیار زیاد است برگزاری جشن و شادی می‌پردازند. محل ملاقات و گفتگوی اهورا و جمشید، کوه دماوند است، همان‌جا که بعدها ضحاک توسط فریدون به بند کشیده می‌شود. قصر فیروزه محلی است که جمشید وقایع دیدار خود و اهورامزدا را برای جمک شرح می‌دهد. هیچ وصفی از این قصر در داستان نیامده است. همچنین نویسنده خصوصیتی از قصرهای محل فرمانروایی

جمشید و جمک و نیز اسپه تور و اردوک، را در طول رمان بیان نمی‌کند؛ جز اینکه آن کاخ‌ها با راه‌هایی پنهان و مخفی به یکدیگر متصل شده‌اند.

در طول رمان از شهرهایی چون هرات، شوش، تیسفون، بابل و استخر که پایتخت پادشاهی و حکومت جمشید بود نام برده شده است؛ ولی همراه با توضیحاتی کلی و گذرا. نپرداختن به جزئیات مکان‌های مختلف و بسامد کم این رمزگان نسبت به دیگر رمزگان‌ها در متن رمان، نشانه‌ای است که مکان‌ها در حقیقت موقعیت‌های جغرافیایی محدودی هستند که در اغلب موارد با دیوارها و حصارهایی نیز با فضاها و طبیعت مرزبندی می‌شوند. به نظر می‌رسد محمدعلی با در حاشیه قرار دادن این رمزگان به‌طور ضمنی بر بزرگی و عظمت جمشید و این نکته که او گستراننده جهان و آبادان کننده آن است و در محدوده ضیق و تنگ مکان‌ها نمی‌گنجد، اشاره دارد. گویی محمدعلی گنجاندن به‌خصوص این فراوانی در جریان سفر و فرار صدساله جمشید و جمک بسیار مشهود است؛ اما همان‌طور که گفته شد، هیچ‌یک از این مکان‌ها به‌طور دقیق و شفاف توصیف و به جزئیات آن اشاره نشده است. ناگفته نماند که در اسطوره هم زمان بی‌کرانه و نامحدود است، یعنی برای رویدادهای اساطیری نمی‌توان از نظر زمانی تعیین حدود کرد، هم مکان. مکان در اسطوره‌ها جنبه مینوی و فرامکانی دارد و اصطلاحاً دارای محدوده مشخصی نیست.

تنها محلی که نویسنده با جزئیات به شرح و توضیح آن‌ها پرداخته، جمکردها هستند. جمکردها، دژهای مستحکمی بودند که جمشید برای جداسازی و حفاظت نوع و نسل بشر و برخی حیوانات و گیاهان در جریان سال‌های سرمای ملکوسان، ساخته بود. در جمکرد اول: «جمکرد دارای پنج طبقه، و در هر طبقه دارای اتاق‌های رنگارنگ و متعدد بود. همچنین دارای خیابان و کوچه و بازار و مراتع و جویباران و ... بوده است» (همان: ۶۸). جمکرد دوم: «دارای چمنزار همیشه سبز، مرغزارهایی در آن ساخته بود تا در آنجا خوردنی‌های خزندگان و چزندگان تمام نشود همه چیز زیبا و طبیعی بود که هرگز به توصیف درنیاید» (همان: ۷۶). جمکرد سوم: «دارای رودی پرآب، حوضچه و آبنما و مجسمه با خاصیت دروغ‌سنجی» (همان: ۷۶).

نویسنده با ذکر جزئیات فراوان از جمکردها و توضیح جزء به جزء خصوصیات آن‌ها، این معنا را به خواننده منتقل می‌کند که جمشید به عنوان پادشاهی که خود را در برابر مردمان خود مسئول می‌داند در سخت‌ترین شرایط طبیعی نیز تمام خلاقیت و امکانات خود را به کار

بازخوانیِ رمانِ پژوهشی جمشید و جمک با رویکرد ... (فاطره واثقی و ذوالفقار علامی) ۲۹۷

می‌گیرد تا برای نجات انسان‌ها و حیوانات و گیاهان شرایطی به دور از آسیب‌های سرمای ملکوسان بسازد.

۵.۱.۲.۳ علائم

علائم به خودی خود نشانه‌هایی هستند که بنا به کاربرد آن برای رساندن مفهوم و معنایی خاص وضع شده‌اند؛ بنابراین قابلیت بالایی برای بررسی و تحلیل از منظر نشانه‌شناسی اجتماعی را دارند. در داستان مورد بررسی، علائم جایگاه ویژه‌ای دارند به دلیل اینکه موضوع رمان حول پادشاهی و حکومت جمشید می‌گردد، به‌طور طبیعی علائم و نشان‌ها نیز در ارتباط با آن معنا می‌شوند:

«پس اهورامزدا در حضور ایزدان و حافظان گیتی و مینو از درون صندوقچه‌ای درخشان، تاج و حلقه انگشتی و شمشیر و خیش زرین را به نشانه شاهی و فرمانروایی قدرتمند به او عطا کرد» (محمدعلی، ۱۳۹۴: ۴۰). رمزگان‌های «تاج»، «حلقه انگشتی» و «شمشیر» به معنای پذیرش و تثبیت پادشاهی جمشید از سوی اهورامزداست و رمزگان «خیش زرین» به معنای فرمان اهورا برای آبادانی زمین و خدمت به مردمان است. کاری که در توان یک پادشاه قدرتمند خواهد بود.

«جام‌جم» نیز از دیگر رمزگان‌هایی است که به قدرت و امکان فرابشری جمشید اشاره دارد (ر.ک. همان: ۵۸).

جمشید «پرنده‌گانی ساخت بر مثال تذرو و طاووس با سینه‌ها و چشمانی از گوهرهای الوان. سپس بر آنچه ساخته بود مهر مخصوص خود را زد تا مردمان و پادشاهان آینده بدانند که سازنده آن جمشید جم بوده است» (همان: ۲۳۳). در این نمونه از متن می‌توان «مهر مخصوص» جمشید را در زیرمجموعه شاخص‌ها و از نوع علائم تجاری در تقسیم‌بندی پی‌یر گرو دانست. علامت و نشانی که به معنای تعلق کالایی به یک گروه اقتصادی و یا فردی به‌خصوص است. معنای این رمزگان نیز تأکیدی دوباره بر شئون مرتبط با پادشاهی جمشید است.

محمدعلی در رمان جمشید و جمک علاوه بر روایت زندگی جمشید، قدری نیز از داستان فریدون و جریان پیروزی‌اش بر ضحاک را روایت می‌کند. یکی از مهم‌ترین علائم و نمادهای موجود در داستان فریدون «درفش کاویان» است. نشانه‌ای که معنای پیروزی و ظفر دارد. محمدعلی نیز در رمان بعد از ذکر درفش کاویان به این معنا اشاره می‌کند: فریدون

به پاس این پیروزی آن پیش‌بند کاوه را درفش کاویان نام نهاد و مبارک داشت تا در دیگر جنگ‌ها نیز آن را جلودار سپاه قرار دهد. امر کرد در صورت پیروزی کامل بر ضحاک آن درفش را به گوهرهای گران‌بها تر بیاریند و زردوزی کنند تا در دیگر جنگ‌ها و فتح قلعه‌ها و دژها ظفرنمون باشد (محمدعلی، ۱۳۹۴: ۲۶۶).

«گزر گاو سر» نیز از رمزگان‌های مهم رمان است. گزری که به دستور و ایده فریدون برای کشتن ضحاک طراحی و ساخته می‌شود. این رمزگان که حتی بعد از مرگ فریدون نیز بارها در شاهنامه توسط شخصیت‌های دیگر، از آن استفاده می‌شود، نشانه و رمزگانی است برای انتقال معنای قدرت، عظمت و شکوه پادشاهی و پیروزی و فیروزبختی است.

رمزگان‌های دیگر

۶.۱.۲.۳ زمان

نشانه زمان در رمان به دو گونه مطرح شده است. اول آن‌که به صورت ذکر و شرح زمان خاصی از شبانه‌روز و یا طول مدت انجام کاری است. در این موارد زمان و یا طول آن به صورت معمول و واقعی بیان شده است و تنها همان مفهوم همیشگی گذر زمان را دارد. (ر.ک. همان: ۱۶ و ۲۶ و ۵۰ و ۹۲ و موارد دیگر). در بخش دوم استفاده از نشانه زمان، شرایط متفاوت است. همان‌طور که پیش‌تر در بخش مکان‌ها اشاره شد، راوی در روایت داستان زندگی جمشید، به‌ویژه شرح گریز صدساله او، به صورت گذرا به ذکر نام شهرها و کشورها بسنده کرده و به شرح جزئیات آن‌ها نپرداخته است. می‌توان ادعا کرد که این شکل از روایت، نقش شایانی در بیان گذشت زمان و حرکت خطی آن از شهری به شهر دیگر و از کشوری به کشور دیگر دارد. سیال بودن زمان و قطعی و مجزوم نبودن آن، از دیگر خصوصیات این رمان و نیز از ویژگی‌های اسطوره است. «در روایات اساطیری زمان ازلی و نامعین است و سخن از مبدا آفرینش در دوران ازلی و نامعلوم است و بندهشن آن را زمان بی‌کرانه خوانده» (آیدنلو، ۱۳۸۸: ۲۴). در زندگی امروز زمان به عنوان شاخص است؛ اما در این رمان جریانی سیال و گذرا و غیرثابت دارد. در این گونه از توصیف، نشانه زمان با تردید و شک و دوپهلوی و غیرقطعی و عمدتاً با تقریب ۱۰/۱ بیان می‌شود: «عمر ضحاک هزار ساله (بخوان صدساله)» (همان: ۲۵۶) «سرمای ملکوسان هفت سال یا گویی هفتاد سال به درازا کشید» (همان: ۷۸). به نظر می‌رسد این شیوه از برخورد با نشانه زمان در رمان به معنای کم‌اهمیت بودن نشانه زمان است. در نمونه اخیر نویسنده دو واژه «یا» و «گویی» را که هر دو به معنای عدم قطعیت و تردید است را با هم و

بازخوانیِ رمانِ پژوهشیِ جمشید و جمک با رویکرد ... (فاطره واثقی و ذوالفقار علامی) ۲۹۹

در کنار هم استفاده کرده است. محمدعلی با این شیوه از به‌کارگیری نشانه‌ی زمان، تاکید و توجه خود را بر اصل رخدادها متمرکز کرده است و زمان و طول مدت آن اتفاق را به نشانه‌ی عدم اهمیت، مدنظر قرار نداده است.

گاهی نیز زمان تعیین‌کننده واکنش‌های متفاوت برای یک رخداد واحد است. جمشید «گفت: در کشتی ناخدا کید از این‌گونه آتش‌ها ترسیدیم و اکنون مسحورش شده‌ایم» (محمدعلی، ۱۳۹۴: ۲۴۰). در این‌گونه موارد که تنها در یک بخش از رمان از آن استفاده شده بود، نشانه زمان دارای اهمیت در نظر گرفته شده است.

۷.۱.۲.۳ رنگ‌ها

در این رمان، رنگ‌ها کاربرد و بسامد خوبی دارند. نویسنده از قابلیت رمزگان‌هایی که در رنگ‌ها نهفته است، به خوبی استفاده کرده و معانی مورد نظر خود را در جای‌جای روایت گنجانده است. نشانه رنگ‌های موجود در رمان را می‌توان به دو گروه رنگ‌های سرد و رنگ‌های گرم تقسیم کرد. عمده رنگ‌های استفاده‌شده در این رمان از گروه رنگ‌های سرد هستند. رنگ‌هایی با تالیته سیاه، سفید، مسین، لاجوردی، فیروزه‌ای و غیره. نویسنده در گروه رنگ‌های گرم تنها به واژه «رنگارنگ» اکتفا کرده و رنگ‌ها را به‌طور مشخص بیان نکرده است. در باور عمومی رنگارنگی، نشانه‌ای از شادی و نشاط است. جشن‌ها و مناسبت‌های شاد با رنگ‌های گوناگون نشان می‌دهیم و به یاد می‌آوریم. به‌طور کلی دیدن رنگ‌های روشن و زنده موجب شادی و مسرت درونی می‌شود. برخلاف غم‌ها و سوگواری‌ها که نشانی از رنگ در آن‌ها نیست، به جز تیرگی و سیاهی که نماد ناشادی و غم است. محمدعلی از این ظرفیت بی‌نظیر رنگ‌ها برای به تصویر کشیدن فضاها و رخدادها شاد بسیار بهره برده است. «رنگارنگ» که شامل رنگ‌های گرم نیز می‌شود، معانی همراه با اهمیت کم، عدم تاکید بر آن‌ها و مهم‌نبودن این رنگ‌ها و موصوف آن‌ها را می‌رساند.

در مقابل، نویسنده با استفاده مکرر از رنگ‌های سرد به‌خصوص رنگ سفید و سیاه بر آن‌ها تاکید زیادی کرده و آن‌ها را مهم‌تر دانسته است. نشانه‌ی استفاده از این گروه از رنگ‌ها در رمان، به معنای اهمیت بیشتر است. بیش‌ترین نمود استفاده از نشانه رنگ‌های سفید و سیاه در بخشی از رمان و در توصیف جمشید از سقف‌های سفید و سیاه جمکران آورده شده است:

متوجه سقف‌های شگفت‌انگیز شدم. سقف‌ها نیمی سفید و نیمی سیاه بود و در میانه سفیدی و سیاهی روزنه‌ای بود که آن نیز نیمی سیاه و نیمی سفید بود. پرسیدم: ای جمشید!

خاصیت این معماری‌ها و رنگ‌آمیزی‌ها چیست؟ گفت: نماد [نشانه] دوگانگی است بین اهورا و اهریمن، ما اهریمن را مظهر تاریکی و اهورا را مظهر روشنایی می‌دانیم (همان: ۷۷).

همان‌طور که مشاهده می‌شود، نویسنده از زبان جمشید معنای دو نشانه رنگ سیاه و سفید را بیان کرده است و آن را جلوه و مظهر اهریمن و اهورا می‌داند.

۸.۱.۲.۳ رؤیا و خواب

چنان‌که پیش‌تر گفتیم، جریان روایت یک روند خطی و بدون فلش‌بک یا فلش‌فوروارد است؛ جز در یک مورد؛ و آن تنها مورد استثناء نیز، رؤیای هم‌زمان و هم‌سان جمشید و جمک است. محمدعلی نام یکی از فصل‌های کتاب را «خواب جمشید، خواب من...» (محمدعلی، ۱۳۹۴: ۱۵۴) نهاده و در آن به توضیح و تفسیر این رؤیا پرداخته است. جمشید و جمک هر دو در خواب می‌بینند که در پی افشای راز طهمورث، او در بطن اژدها محبوس شده و جمشید با دستان خود جسم بی‌جان را از دهان اژدها بیرون می‌کشد. در اسطوره‌ها آنچه در خواب این دو دیده می‌شود در واقع برای تهمورث گفته شده است.

نقش و کارکرد رؤیا از دید نشانه‌شناسی اجتماعی، برملاکردن شخصیت واقعی و بی‌روتوش رؤیا بین است. رؤیا در واقع من ناخودآگاه پنهان هر فرد است که در قالب خواب و رؤیا در داستان مطرح می‌شوند. نویسنده با بیان خواب شخصیت‌ها، خواننده را به ورای شخصیت نمایان هر فرد می‌برد و عمق لایه‌های پنهان روح و جان او را می‌کاود. رخدادهای اتفاقات، رنگ‌ها، دیالوگ‌ها و مونولوگ‌ها، فضاها و هرآنچه در رؤیا وجود دارد، نشانه و رمزگانی است که معنای آن را باید در رؤیا بین دنبال کرد (وائقی و آقابابایی، ۱۴۰۱: ۹۲).

رؤیا یکی از بهترین عوامل اطلاعاتی در مرحله‌ی روانی رؤیابین است. رؤیا با نمادی زنده تصویری از وضعیت موجود فعلی‌اش ایجاد می‌کند. رؤیا برای رؤیا بین اغلب تصویری باورنکردنی از خود او است. رؤیا یک آشکارساز من و خود است. اما در عین حال آن‌ها را دقیقاً مثل نماد پشت حجاب پنهان می‌کند، پشت تصاویری که برای رؤیا بین در هنگام خواب مشخص هستند. روند هم‌ذات‌پنداری بدون هرگونه قیدوشرطی در رؤیا اعمال می‌شود (شوالیه و گبران، ۱۳۸۵، ج ۳: ۴۰۳).

محمدعلی در خلال روایت این خواب رمزگان‌های فراوانی را بیان می‌کند که معانی خاص خود را دارند. رمزگان‌هایی چون دیوی که در شمایل اسب سیاه بالدار محبوب و مرکوب

بازخوانیِ رمانِ پژوهشی جمشید و جمک با رویکرد ... (فاطره واثقی و ذوالفقار علامی) ۳۰۱

تهمورث دیوبند است. یکی از معانی رمزگان رنگ سیاه، پلیدی و شومی است که در اینجا می‌تواند نمادی از اهریمن باشد. معنای ثانویه این رمزگان این است که هرگاه اهریمن بر انسان، که جلوه‌ای از ذات اهورایی است، مسلط شد، او را در کام مرگ و نیستی و آتش فرو می‌برد. همان سرنوشتی که در انتظار جمشید است! نویسنده در واقع با بیان خواب تهمورث از دید جمشید، او را نیز هم‌سرنوشت تهمورث و اسیر دست اهریمن معرفی می‌کند. معنای ثانویه این رمزگان هم‌ذات‌پنداری و جایگزینی جمشید به جای تهمورث در واقعیت است.

همچنین تلاش سرسختانه اسب سیاه بالدار در کشف راز تهمورث برای تسلط بر او، یادآور کهن‌الگوی رویارویی همیشگی اهورا و اهریمن است. معنای ضمنی جنگ دائمی خیر و شر در جریان خواب جمشید و جمک، به نوعی اشاره به تغییر رفتار و منش جمشید نیز دارد. او که در جریان آرام و آهسته از شخصیت مثبت و نماینده اهورا به شخصیت منفی و همراه و هم‌داستان اهریمن تبدیل می‌گردد و با از دست دادن فره ایزدی دعوی خدایی می‌کند و به جای اهورا می‌نشیند. محمدعلی با طرح این خواب که بنا به شهادت منابع اسطوره‌ای، در اصل متعلق به تهمورث است، دگرذیسی و تغییر شخصیت جمشید را نیز مدنظر داشته است. نویسنده از ابزار رؤیا و خواب استفاده کرده است تا غیرمستقیم بخش‌هایی پنهان شخصیت جمشید را برای مخاطب افشا کند. چراکه «رؤیا از ناآگاهی و ضمیر ناهشیار انسان برمی‌خیزد و بدین جهت، معنای ارادی و مشخصی ندارد؛ اما نویسندگان و شعرا برای بیان معنی یا معانی موردنظر خود، آگاهانه از طرح رؤیا استعانت می‌جویند» (حمیدی و شامیان، ۱۳۸۴: ۸۵). از جمله معانی نهفته در رمزگان خواب می‌توان به شخصیت و ناخودآگاه رؤیا بین اشاره کرد.

فردریک گوسن می‌گوید: رؤیا نماد ماجراهای شخصی یک فرد است که چنان در عمیق‌ترین بخش ضمیر و آگاهی او جای گرفته، که از صاحب اصلی خود پنهان شده است. رؤیا رمزآمیزترین و بی‌شمارانه‌ترین حالت ما است، که در مقابل خود ما علنی می‌شود (شوالیه و گریبان، ۱۳۸۵، ج ۳: ۳۹۶).

در واقع یکی از مهم‌ترین معانی ضمنی هر رؤیا در رمان، خودافشایی و نمایان شدن لایه‌های پنهان شخصیتی رؤیا بین است. کارکرد معنایی رمزگان رؤیاها در رمان علاوه بر پیش‌برد روند داستان و نوعی پیش‌آگهی نسبت به حوادث آینده، کارکرد شناساندگی شخصیت‌ها را نیز بر عهده دارند. «خواب یک پدیده‌ی عادی روانی است که در آن واکنش‌های ناخودآگاه یا تحریک‌های خودانگیخته به خودآگاه راه می‌یابند. بسیاری از خواب‌ها را می‌توان به کمک خواب‌بیننده تعبیر کرد» (یونگ، ۱۳۹۳: ۱۰).

نویسندهٔ رمان جمشید و جمک، در یک پردازش بسیار ظریف، مرز رؤیا و حقیقت را به هم نزدیک می‌کند و اثر و نشانه رؤیا را در عالم واقعیت بر روی دستان و بازوی جمشید باقی می‌گذارد. التهاب و خارش طاق‌فرسا که گه‌گاه و در شرایط حساس و بحرانی به سراغ جمشید می‌آید و او را می‌آزارد. محمدعلی با چیره‌دستی تمام، مرز حقیقت و مجاز را فرو می‌ریزد و پی‌آمد دست در دهان اژدها کردن را بیماری و رنجی واقعی برای جمشید بیان می‌کند. او با گنجاندن این رمزگان در رمان، معنای عقوبت و سرانجام همراهی با اهریمن را خاطر نشان می‌کند و از آینده و نتیجه گرایش به اهریمن و دوری از اهورا بیم می‌دهد. «به یاد آوردم هرازگاه که نیروی روحانی جمشید کم می‌شد او بر دستش احساس خارش می‌کرد. آیا هشداری بود برای برقراری تعادل که پدرمان تهمورث از آن عدول کرده بود؟» (محمدعلی، ۱۳۹۴: ۱۶۳)

رمزگان دیگری که در این بخش وجود دارد، تشابه و هم‌سانی خواب جمشید و جمک است. معنای ضمنی این رمزگان، همان‌طور که خود جمک هم در چند جای روایت به آن اشاره می‌کند، همراهی و هم‌سرنوشتی او و جمشید است. او بنا به اذعان خود در هر شرایطی موافق و همراه جمشید است؛ حتی اگر بداند و بفهد که جمشید اشتباه می‌کند. «می‌اندیشم دیگر، مرا با خوب و بد جمشید کاری نیست. گویی من خود او هستم» (همان: ۲۴۱). «دیگر نمی‌توانستم روشی در پیش گیرم جز آنچه خوی جمشید می‌طلبید» (همان: ۲۴۲). محمدعلی با ذکر نشانه هم‌سانی رؤیای این دو شخصیت، بر این نکته صحنه می‌گذارد که آنان دارای روحیات، شخصیت، عملکرد و در نهایت سرنوشت هم‌سان و مشترک هستند. همان‌طور که اهریمن آهسته‌آهسته روح جمشید را به تسخیر خود در می‌آورد، بر ضمیر جمک نیز مسلط می‌شود و هردوی آنان در نتیجهٔ توجه به اهریمن و دور شدن از اهورا شایسته دوزخند.

۹.۱.۲.۳ زنان

در رمان جمشید و جمک راوی داستان از میان شخصیت‌های زن حاضر در روایت، انتخاب شده است. شاید باریک‌اندیشی و جزئی‌نگری یک روایت زنانه از دلایل این انتخاب باشد. گرچه حضور راوی زن مسأله جدیدی در گستره رمان‌نویسی نیست؛ اما نگرش خاص نویسنده در این مورد نسبت به زن اسطوره‌ای، قابل توجه و ستایش است. محمدعلی در رابطه با نگاه زنانه روایت خود می‌گوید:

بازخوانیِ رمانِ پژوهشی جمشید و جمک با رویکرد ... (فاطره واثقی و ذوالفقار علامی) ۳۰۳

به‌نظرم سه یا چهار ویژگی اصلی را شما در یک نگاه زنانه می‌توانید ببینید: ۱- جزئی‌نگری
۲- شرح و تفسیر یک واقعه یا حادثه ۳- دورزدن و حول یک محورگشتن و ۴- کشف لایه
رویی یک حادثه که این سه، چهار مورد در طول تاریخ اسطوره‌ها و افسانه‌ها به صورت
برجسته‌ای مجسم نشده است؛ ولی وقتی که روایت قرار است از زاویه دید یک زن ساخته
شود به باور من نظام از پیش تعیین شده اسطوره فرومی‌ریزد و همه چیز از آسمان به زمین
می‌آید و غالباً چیزی از زمین به آسمان نمی‌رود (نیکنام، ۱۳۸۶: ۴ بهمن).

جزئی‌نگری‌هایی که گرچه از زبان یک زن روایت می‌شود؛ اما نگارنده و آفریننده آن‌ها یک
مرد (محمد محمدعلی) است و این جاست که تسلط کامل نویسنده بر موضوع و چیره‌دستی او
به آفریدن چنین روایت‌هایی آشکار می‌گردد؛ نیز نمود برجسته و شیوای رمزگان «زن» در مرکز
روایت‌گری و هم‌چنین در جایگاه مشاوره جمشید بودن، از نشانه‌ها و رمزگان مهم این رمان
است. یک زن، جمک، دارای نقش محوری در مراکز و مواقع تصمیم‌سازی و همراهی و
همدلی با شخصیت اصلی داستان است. به این نکته در موقعیت‌های مختلف داستان اشاره شده
است: جمشید در سال‌های ابتدایی حکومت و آن‌گاه که از جانب اهورا فرمان یافته بود که به
آبادانی کشور پردازد: «... پس آن‌چه را که می‌بایست به انجام می‌رساند، با من [جمک] در میان
می‌گذاشت و به شور می‌نشستیم... روزان و شبان بسیار، یک به یک امور را برمی‌شمردیم»
(محمدعلی، ۱۳۹۴: ۲۸).

اصلی‌ترین معنای ضمنی این رمزگان، اهمیت و جایگاه ویژه زن در روایت‌های محمد
محمدعلی‌ست. چنان‌که خود او نیز در بخشی از رمان از زبان جمشید به عدم مشارکت زنان در
امور کشور پیش از جمک اشاره می‌کند:

گفتم: ای جمشید آیا پدران و مادران ما نیز چون من و تو سخت‌کوش بوده‌اند تا جهان به
چنین پایه رسیده است که به دست تو سامان گیرد؟ گفت: هیچ‌یک از مادران و خواهران
پیش از تو حتی آن مشی چنان‌که تو در امور کشورداری مشارکت می‌کنی، نبوده‌اند. این نیز
گناهی است که مردمان نظرتنگ و متحجر هرگز بر زبان نیاورده‌اند، اما بر من نمی‌بخشایند
(محمدعلی، ۱۳۹۴: ۳۷).

از دیگر رمزگان‌های زنان شاخص در رمان که برگرفته از شاهنامه است، شخصیت فرانک،
مادر فریدون و نقش مهم و محوری او برای در امان نگه‌داشتن فرزند در دوران کودکی و نقش
حمایتی او در دوران جوانی و پادشاهی فریدون است. نمونه‌گنش‌های فرانک در رمان، همان

است که فردوسی در متن شاهنامه آورده است؛ لذا ما از ذکر دوباره آن در این جا خودداری می‌کنیم.

۲.۲.۳ نشانه‌های نزاکت

نشانه‌های نزاکت برخلاف نشانه‌های هویت که پایدار و همیشگی هستند، گذرا و ناپایدارند و در شرایط و موقعیت‌های مختلف تغییر می‌کنند. نشانه‌هایی چون لحن کلام و ویژگی‌های بدنی و ایما و اشاره‌هاست. لحن کلام در سخن گفتن بنا به موقعیت، مخاطب، احساسات گوینده می‌تواند متفاوت باشد. ویژگی‌های بدنی یا اطوارپژوهی نیز به معنای تحلیل و دریافت معانی مربوط به زبان بدن و آهنگ کلام است. در این نشانه، به این نکته توجه شده است که انواع گوناگون کنش‌ها که با زبان بدن، حالات چهره در ارتباط بین افراد به کار می‌روند، دارای معنی هستند و پیامی خاص را منتقل می‌کنند.

۱.۲.۲.۳ لحن کلام

«لحن کلام» یکی از کلی‌ترین روش‌های برقراری ارتباط است لحن در یک متن ادبی، طرز برخورد و واکنش نویسنده را نسبت به موضوع مطرح می‌کند که می‌تواند بسته به نوع ارتباط، محبت‌آمیز و همراه با احساس، طنزآمیز، آمرانه، نگران و مضطرب و غیره باشد. هرکدام از این انواع لحن‌ها موضع‌گیری و نحوه برخورد نویسنده را نسبت به موضوع نشان می‌دهد.

۱.۱.۲.۲.۳ لحن محبت‌آمیز و همدلانه

عمده لحن محبت‌آمیز و همدلانه، مربوط به دیالوگ‌های جمشید و جمک است. معنای ضمنی‌ای که نویسنده در ورای این رمزگان در نظر دارد، این‌همانی و شخصیت هم‌سو و هماهنگ آن‌دو است. این معنا را در رمزگان رؤیای مشترک آن‌ها نیز می‌توان یافت.

جمک: «پس از چاشت پرسیدم آیا من به اندازه قصرهای تو زیبایم؟ پاسخ داد «همه قصرها را به سنگ و طراز زیبایی تو ساختم، تا جایگاه تو در نزد این مردمان و بیگانگان معلوم گردد» (محمدعلی، ۱۳۹۴: ۳۶). «آن‌قدر سرفرازی‌های تو را دیده‌ام که فحاشی‌های این ضحاک اهریمن صفت چیزی از ارج و منزلت تو نکاهد» (همان: ۱۴۰).

۲.۱.۲.۲.۳ لحن آمرانه

لحن امری در رمان را می‌توان به چند گروه تقسیم کرد:

۱. امر اهورامزدا و سروشی که از سوی او آمده است. معنای ضمنی این لحن در رمان نشان‌دهنده کمیت و کیفیت رابطه جمشید با اهورامزداست. «فرمود: ای جم نیک‌چهره و خوب‌رمه، عزم کردیم آیین راستی و پاکی را در جهان بیش از پیش استوار گردانیم و تو را برای راهبری این چنین برگزیدیم. آماده باش تا راهبر یا نگاهبان آیین ما باشی» (همان: ۱۶). «نگاهدار گیتی باش. آنچه آفریدیم بیفزای و نیرومند کن. چنان کن که زندگی بر مردمان خوش و آسوده گردد. شهریار گیتی باش...» (همان: ۱۷).

۲. امر پادشاه که نشان‌دهنده میزان تسلط او بر جامعه و مردمان و شیوه حکومت‌داریش است. «اکنون تو ای اردوک از قصر من، از خانه امن من بیرون رو. با همه خشمی که از تو در دل دارم، پسندیده‌تر آن است که برای همیشه ما را ترک کنی و پی سرنوشت خود رَوی» (همان: ۴۵).

۳. امر اهریمن در موارد متعدد و نسبت به شخصیت‌های گوناگون به معنای دوری از اهورامزدا و متابعت از اهریمن است که در نهایت به خواری و ضلالت می‌انجامد. در رمان، اهریمن پس از القا این فکر که جمشید اهوراست به او امر می‌کند: «این خلق را نیز بی‌گانه‌ای از وجود خویش و مقرر نمایی تا تو را بپرستند.. جمشید گفت: اگر نپرستیدند؟ اهریمن پاسخ داد: با آتش سوزان عقوبت‌شان کنی» (همان: ۹۹).

نشانه لحن آمرانه معمولاً از جانب فرادست نسبت به فرودست استفاده می‌شود و در هر سه تقسیم‌بندی خود، القاکننده معانی شامل قدرت، تسلط و چیرگی است. دستور و امر به انجام کاری و یا بازداشتن از امری. نوع و شیوه امرکردن نیز معانی خاص خود را دربردارد و نشان‌دهنده نوع تفکر و جهت‌گیری امر نسبت به موضوع امر است. این تفاوت به خوبی در نوع و گونه امر اهورا و امر اهریمن قابل مشاهده و مقایسه است.

۳.۱.۲.۲.۳ لحن نگران و مضطرب

بیش‌ترین بسامد استفاده از این لحن از جانب جمک است. او در نقش یک همسر و نیز یک مادر در اکثر مواقع نگران و مضطرب است. این نگرانی و اضطراب معنای ثانویه مسئولیت‌پذیری و جایگاه مهم اجتماعی او را نیز به خواننده متذکر می‌شود. جمک در مورد

اردوک «هر آن، ممکن بود وسوسه و دسیسه‌ای چیند و جگر گوشه‌هایم را براباید یا زهر بخوراند، یا در خواب خفه‌اشان کند» (همان: ۵۱).

بیشترین نگرانی جمک از سرنوشت دخترانش شهرناز و ارنواز است. او در این گونه مواقع در قالب مادری نگران سرنوشت فرزندان‌ش ظاهر می‌شود. هر از گاهی نویسنده این معنا را در ورای رمزگان لحن نگران، گوشزد می‌کند که راوی یک زن است و نیز یک مادر. او علی‌رغم اسطوره‌بودنش، از عواطف و احساسات و نگرانی‌های مادرانه سرشار است. گنجاندن این معانی ضمنی در رمان موجب جذابیت مضاعف روایت شده است. «تنها نگرانی زنی چون جمک، پس از آن همه حوادث، بابت تربیت دخترانش بود که اکنون شب‌ها در کنار ضحاک می‌خوابیدند. تکه‌های گم‌شده روح جمک چه غذایی می‌کشیدند در حصار تن!» (همان: ۲۴۲). گاهی نیز در مواردی معدود در ابتدای رمان، این لحن از جانب جمشید استفاده شده است. در این چند مورد معنای ثانویه این رمزگان، روح سالم و به دور از پلشتی جمشید است. جمشید در برابر امر خدا برای پذیرفتن راهبری دینی می‌گوید: «می‌هراسم از عهده برنیایم و شرمندگی، چهره مرا پیش تو تیره و تاریک کند» (همان: ۱۷).

۴.۱.۲.۳ لحن آگاه‌کننده و هشداردهنده

لحن آگاه‌کننده و هشداردهنده رمزگانی به منظور تلنگرزدن به خواننده و جلب توجه او نسبت به مطلبی مهم است. نشانه و رمزگان لحن آگاه‌کننده و هشداردهنده عمدتاً در رمان برای انتقال این معنا استفاده شده است که نسبت به یک اتفاق قریب‌الوقوع یا وجود شرایطی خاص هشدار و آگاهی دهد. کسی یا کسانی را از خطری آگاه کند و یا اطلاعاتی درباره امری بدهد. شخصیت جمشید به عنوان کسی که از جانب اهورامزدا مأموریت یافته تا جهان را بگستراند و به مردمان خدمت کند، از این رمزگان بیش‌ترین استفاده را کرده است. نویسنده در قالب این رمزگان به توضیح و شرح برخی شرایط، رخدادها و یا توصیف شخصیت‌ها پرداخته است.

در این رمان رمزگان لحن آگاه‌کننده و هشداردهنده دارای بیش‌ترین بسامد نسبت به دیگر لحن‌هاست. با توجه به ماهیت پژوهشی بودن رمان جمشید و جمک، فراوانی این لحن دور از انتظار نیست؛ چراکه نویسنده در قالب این نوع ادبی (رمان پژوهشی) سعی در منعکس کردن مستند داستان زندگی جمشید، مطابق با منابع موجود را دارد. به‌طور طبیعی در طول رمان نیاز است برخی رخدادها شرح داده شده و یا برخی اطلاعات مهم و ضروری در جریان روایت به

بازخوانیِ رمانِ پژوهشی جمشید و جمک با رویکرد ... (فاطره واثقی و ذوالفقار علامی) ۳۰۷

خواننده منتقل شود (ر.ک. به محمدعلی، ۱۳۹۴: ۲۵۵). محمدعلی برای این منظور از لحن آگاه‌کننده و هشداردهنده استفاده کرده است. در ادامه به برخی نمونه‌ها از متن اشاره می‌کنیم:

«دیگر برادرم اسپه‌تور گفت: ای جمشید! ای صاحب رمه‌های خوب! این مرد را مقصر ندان. در اقلیمی بی‌صاحب، جنگاوری و سلحشوری کاری شایسته و بایسته نیست. بی‌دل‌وزهره‌بودن، سرپای مردمان این مرزوبوم را فراگرفته است» (همان: ۱۱).

دیرزمانی است که دیوان به رهبری اهریمن بزرگ، آن شیطان بدنهاد، با بدترین دروغ‌ها، یعنی خوارشمردن آفریدگار جهان، کثیری از مردمان را از راه اعتدال خارج نموده و اخلاق‌شان را تباه کرده‌اند. هشیار باشید که افراط و تفریط برهم‌زننده قانون اعتدال اهورایی است» (همان: ۲۱).

«کسی که کاری را نداند و به انجام آن دست زند، آن کار تباه شود و ناکرده برجای ماند. مزدور خطاکار حتی چنانچه رضایت صاحب‌کارش را بگیرد، گناه کار ناکرده بر شانه‌هایش سنگینی می‌کند...» (همان: ۳۱).

جمشید گفت: «ملک یمن رو به گسترش است، چه بهتر که از خاندان ما کسی در رأس امور و در کنار مرداس باشد. مرداس یزدان پرستی نیک‌مرد است. عابد و بخشنده، آزادمرد و سر تازیان است» (همان: ۵۱).

«ندا آمد: برف و بارانی دیوآسا بر بلندترین کوه‌ها تا عمق‌ترین دره‌های مناطق سردسیر و گرم‌سیر می‌بارد و مدت آن چنان طولانی است که از طاقت مردمان به دور است» (همان: ۶۵).

«مردمان و چهارپایانی که در سهمگین‌ترین سرمای عمر زمین طاقت می‌آورند، آنانی‌اند که به چشم ما زیبا و سلامت می‌آیند و تو یاری‌شان می‌رسانی تا از گزند مرگ رهایی یابند» (همان: ۶۵). [برای نمونه‌های بیشتر ر.ک. به پیوست]

۵.۱.۲.۳ لحن پرسش‌گرانه و تحکم‌آمیز

بسامد این رمزگان بعد از لحن آگاه‌کننده و هشداردهنده، بیش‌ترین فراوانی را در رمان دارد. این لحن معمولاً در مواقع برخورد دو فرد از دو سطح اجتماعی متفاوت اتفاق می‌افتد. و نگاه بالا به پایین در شکل‌گیری این لحن بسیار مؤثر است. برخی نمونه‌های رمزگان لحن پرسش‌گرانه برای نشان دادن و ابراز تحکم است و معمولاً از سمت سلسه مراتب بالاتر نسبت به فرودستان

استفاده می‌شود. استفاده از لحن پرسش‌گرانه با معنای تحکم و بازخواست در رمان، معمولاً از جانب جمشید و وابستگان به او حکومت است.

گاهی نیز لحن پرسش‌گرانه به معنا و منظور بیان عصبانیت، ناخرسندی و اعتراض به وضعیت موجود مورد استفاده قرار گرفته است. اسپی‌تور خطاب به جمشید می‌گوید:

هیچ از خود پرسیده‌ای چرا می‌بایست پس از مرگ جانگداز پدرمان تهمورث، به دست دشمنان اهریمن‌صفت، تو و من و این خواهران گرامی و برخی از سرداران و نامجویان این مجلس، چنین به دور از غوغا و هیاهوی قدرت و سلطنت به عیش و نوش پردازیم و همنشین بی‌کارگان شویم؟ (محمدعلی، ۱۳۹۴: ۱۱).

برای نمونه‌های بیش‌تر بنگرید به صفحات ۱۴۵، ۶۵، ۱۸۷، ۱۸۸، ۱۹۲، ۲۳۷، ۲۶۲.

در بعضی موارد رمزگان و نشانه لحن پرسش‌گرانه به معنای تعجب و حیرت و در واقع مطرح کردن پرسشی واقعی است. نمونه‌های زیادی از این رمزگان در معنای تعجب و مطرح کردن پرسش وجود دارد، برای جلوگیری از اطاله کلام، تنها به نمونه‌ای از آن اکتفا می‌کنیم: در بخشی از رمان، جمک به جمشید می‌گوید: «چگونه است که تو فرمان‌آهورایی را برای راهبری آیین او نپذیرفتی، اما در راهش قدم برمی‌داری؟» (همان: ۲۶). برای موارد بیش‌تر بنگرید به صفحات ۱۳۹، ۶۵، ۱۸۲، ۱۸۹، ۲۱۳، ۲۵۶.

گاهی نیز رمزگان این لحن برای بیان حسرتی عمیق و تأثیری بی‌پایان است. جمک در پی آغاز شورش‌های شهری و سیل‌نامه‌ها و خطابه‌های پیش و پس از شروع جنگ ضحاک با خود می‌اندیشد:

چرا مردمان، کارگاه‌ها و مزارع و مرتع‌هایشان را رها کرده و دیگر به سودایی نمی‌اندیشند. آیا آنان می‌پنداشتند با تعطیلی شغل و محروم‌کردن خود و زن و فرزندان خود در آینده به رفاهی بیش‌تر دست می‌یابند؟ آیا به آینده‌ای امیدوار شده بودند که هیچ شناختی از آن نداشتند؟ آیا نادانسته چنین ضربه‌های هولناک بر تاروپود خود و حکومت جمشید می‌زدند؟ (همان: ۱۴۲).

بنگرید به صفحه ۱۵۸

در برخی موارد از این لحن برای بیان ناامیدی و سرخوردگی استفاده شده است. «جمشید گفت ای جمک! ای دختر تهمورث دیوبند این‌جا چه می‌کنی؟ آمده‌ای گستاخی ضحاک، پسر اردوک حسود را ببینی و پس از من برای خوانندگان بازگو کنی؟» (محمدعلی، ۱۳۹۴: ۱۴۰)

بازخوانیِ رمانِ پژوهشی جمشید و جمک با رویکرد ... (فاطره واثقی و ذوالفقار علامی) ۳۰۹

رمزگان برخی لحن‌های پرسش‌گرانه کارکرد بیان مفاهیمی چون اندوه، غم، امید و آرزوها و گاهی نیز نگرانی‌ها و اضطراب‌های درونی شخصیت‌ها را دارند. جمشید گفت:

صدور فرمان یازده‌گانه امری سهل و آسان بود، اما اجرا و راهبری‌اش در میان مردمان کاری بس سخت و ناهموار است... می‌گویی چه کنیم با این زنان و مردانی که گروهی‌شان پیرو ماه و خورشیداند و جمعی‌شان گاو می‌پرستند، یا با دست خود بت می‌تراشند؟ تفاوت اقوام آریایی و مازندرانی و طبری و استخری را با دیگر مردمان خود شاهدهی (همان: ۲۷).

گاهی نویسنده در روند پیش‌برد داستان با مطرح کردن سؤالاتی، زوایای پنهان و موضوعات پیچیده موجود در جریان روایت را آشکار و نمایان می‌کند. بسامد لحن پرسش‌گرانه با این معنا در رمان بسیار زیاد است. به‌منظور بررسی موارد بیش‌تر بنگرید به صفحات ۳۶، ۱۶۹، ۱۵۶، ۱۵۷، ۱۷۲، ۲۰۷، ۲۱۳، ۲۶۰. در یکی از این نمونه‌ها از متن، جمک در مورد ساختن جمکردها می‌پرسد:

ای جم این همه شگفتی از پیرچه الزام و ضرورتی پدید آوردی؟ گفت: به فرمان اهورا برترین انسان‌ها و برترین حیوانات و برترین گیاهان در این مکان پرورش می‌یابند و تکمیل می‌گردند. گفتم مگر آن جایی که مردمان زندگی می‌کنند چه عیب و نقصی دارد؟ گفت: ملکوسان که چشم و چراغ اهریمن بزرگ است به صورت برف و سرمای مستمر بر آن سرزمین می‌تازد. زنان و مردان سال‌ها قادر نیستند زیر روشنایی ملایم و یا در هوای معتدل نفس بکشند. یا در روشنایی آفتاب، دامداری کنند. زمین‌ها را شخم بزنند. یا لشکریان به جنگ بروند و جهان را گسترش داده و رو به آبادانی برند (همان: ۶۹).

به نظر می‌رسد مهم‌ترین پرسش این رمان، که با معنای مشخص شدن نوع نگاه شخصیت‌ها به وقایع و توضیح بیش‌تر رویدادها و در نتیجه پیش‌برد روایت است، پرسشی از زبان جمک خطاب به جمشید است. محمدعلی تلاش می‌کند پیام اصلی رمان را در قالب این جملات بیان کند:

آیا تاکنون هیچ از خود پرسیده‌ای چگونه شاه رعیت‌پروری چون تو در اوج قدرت بدان سادگی سقوط کرد و از دست‌پروردگان خود گریخت؟ و چرا مردمان آسوده‌خاطر و لمیده در ناز و نعمت بدان سادگی و سرعت دستخوش طغیان گردیده بر شاه خود شوریده‌اند؟ (همان: ۲۳۸).

نویسنده در ضمن مطرح کردن این پرسش، به دلیل اصلی شکست و آوارگی جمشید و شورش مردم اشاره می‌کند و معانی مهمی چون روحیه عصیان‌گری جمشید و نپذیرفتن سخن منتقدان و متفکران از جانب او را اولین ضربات بر پایه شکوه و عظمت پادشاهی جمشید می‌داند. محمدعلی این دلایل را از زبان جمک این‌گونه بیان می‌کند:

آن‌گاه که متفکران و منتقدان وارسته را به اقامت در دل تاریک غارها وادار می‌کردی، آن‌گاه که آن زبان‌های گویای مردم را از جمع مردمان جدا می‌کردی تا تو را در نخستین قدم عصیانگرانه متوجه عواقب آسمان‌پیمایی‌ات نکنند، مقدمات قیام مردمان و سرنگونی خود را فراهم آوردی. تو دوستان واقعی خود را خصم و خصمان طبیعی خود را دوست پنداشتی. دوستان واقعی تو هرگز در دسترس تو نبودند تا بگویند این طبقات چهارگانه، در زیر پرده نظم و سکوتی طولانی، در پایان به زیان تو تمام خواهد شد. چرا که جوانان هوشمند طبقات فرودست روزی هم‌پیمان طبایع سرکش و تنوع‌طلب می‌شوند (محمدعلی، ۱۳۹۴: ۲۳۸).

در رمان از رمزگان لحن‌هایی چون لحن‌های: تهدیدگرایانه، متکبرانه، آموزش‌دهنده، طعنه و کنایه‌آمیز، فریبده و اغواکننده، سرزنش‌کننده، حسادت‌آمیز، اطمینان‌دهنده، شک‌برانگیز و ابهام‌آمیز، خواهش و درخواست، ترس و واهمه و غیره نیز استفاده شده است که هرکدام به فراخور، دارای معانی ضمنی و پنهان خاص خود هستند. که به دلیل بسامد کم برخی از این رمزگان‌ها و نیز به دلیل کم‌اهمیت بودن برخی دیگر، از پرداختن به آن‌ها چشم‌پوشی می‌کنیم.

۲.۲.۳ اطوارپژوهی

«اطوارپژوهی» به معنای تحلیل و دریافت معانی مربوط به زبان بدن است. در این نشانه، انواع گوناگون کنش‌ها که با زبان بدن، حالات چهره و تغییر لحن و آهنگ کلام در ارتباط بین افراد به کار می‌روند، دارای معنی هستند و پیامی خاص را منتقل می‌کنند.

اطوار زبان بدن است که می‌تواند شامل حالات چهره، ایما و اشاره و هر نوع ارتباط غیرکلامی باشد. افراد در ارتباط با دیگران، با این روش می‌توانند معانی‌ای که گاهی در لفظ و بیان بسیار طولانی است با کم‌ترین زحمت و به راحتی به مخاطب منتقل کنند. مزیت اطوار و زبان بدن بر ارتباط کلامی این است که معمولاً برای برقراری ارتباط به وسیله گفتار، طرفین باید از یک زبان واحد و یا زبان‌هایی که طرفین هردو از آن آگاهی دارند، استفاده کنند؛ اما در ارتباط غیرکلامی، بیشتر رمزگان‌های اطوار، توسط همه مردم دنیا شناخته شده‌اند و مورد استفاده قرار

بازخوانیِ رمانِ پژوهشیِ جمشید و جمک با رویکرد ... (فاطره واثقی و ذوالفقار علامی) ۳۱۱

می‌گیرد. به‌طور مثال اطوار لبخند، رمزگانی است که انسان از بدو تولد با هر فرهنگ و تمدن و ملیتی، معنای آن را درمی‌یابد و به آن واکنش نشان می‌دهد. رمزگان‌هایی از این دست کم نیستند. رمزگان اطوار در رمان جمشید و جمک با معانی و قالب‌های گوناگون به‌کاررفته است. اطوارهای محبت و عشق، شادی و سرزندگی، خدمت‌رسانی، بی‌رحم و خشن، ادب و احترام و خشم دارای بیش‌ترین فراوانی هستند. ما در زیر برخی از آن‌ها را به منظور دریافت معانی پنهان آن‌ها بررسی و واکاوی می‌کنیم.

۱.۲.۲.۳ اطوار محبت و عشق

بیش‌ترین موارد استفاده از این اطوار در رمان در ارتباط با جمشید و جمک استفاده شده است. همان‌طور که پیش‌تر نیز توضیح داده شد، جمک همه تصویر و جودی خویش را در جمشید منعکس می‌بیند و در فکر و عمل پیرو و هم‌پای اوست. این ویژگی شخصیت جمک موجب شده تا استفاده از اطوار محبت در بین این دو شخصیت بسامد زیادی دارد. «جمشید خستگی و اشک را که بر چهره‌ام دید یکباره منقلب گردید و از اسب فرود آمد. پایم را از رکاب بیرون کشید. بر چشم و ساق خسته‌ام بوسه زد» (محمدعلی، ۱۳۹۴: ۱۶۳).

در معدودی از موارد نیز این رمزگان درباره دختران جمشید، یعنی ارنواز و شهرناز به‌کاررفته است. این رمزگان در این کاربرد بر جنبه مادرانگی و نگرانی برای دخترانش تاکید دارد: جمشید و جمک در زمان خداحافظی و جدایی از دخترانشان «بار دیگر روی چون ماه دختران را بوسیدیم و راهی دهلیزهای مخفی قصر شدیم» (همان: ۱۴۵).

۲.۲.۲.۳ شادی و سرزندگی

از اطوار مهم و پر بسامد رمان، رمزگان اطوار شادی است. طبیعی است که در سیصد سال اول زندگی جمشید نمونه‌های فراوانی از این نشانه یافت شود. سالیانی که جمشید به آبادانی کشور و رفاه مردم توجه ویژه‌ای داشت و برای شادی آنان تلاش می‌کرد. نکته قابل توجه در این رمان، بسامد و فراوانی خوب این رمزگان در سال‌های فرار جمشید است. محمدعلی تلاش می‌کند با استفاده از این رمزگان، در این دوران که انتظار می‌رود دورانی سخت، مرارت‌بار و همراه با ناملایمات زیادی باشد، از ایجاد فضای تاریک و غم‌انگیز دوری کند. جمشید در سال‌های گریز، از اهورا درخواست می‌کند تا بخشوده شود و از اهورا می‌شنود که «تو هرگز در نظر اهورا بدخو نبوده و نیستی. سرنوشت تو دهشتناک‌تر از ضحاک نیست» (همان: ۲۳۸).

جمک با شنیدن این خبر از جمشید این گونه روایت می‌کند: «خندید و بعد من هم خندیدم و بعد هردو به قهقهه خندیدیم» (محمدعلی، ۱۳۹۴: ۲۳۸). خنده و قهقهه آشکارترین و در عین حال شدیدترین اطوار شادی است که نویسنده آن را در سال‌های فرار جمشید ذکر می‌کند. [برای موارد بیش‌تر به پیوست ۳ مراجعه کنید.]

۳.۲.۲.۳ خدمت‌رسانی

در رمان رمزگان این اطوار مربوط به خدمات سیصد سال ابتدایی حکومت جمشید است. او در این سال‌ها، در هر پنجاه سال به خدمتی تازه پرداخت و اقدامی جدید در جهت آبادانی و تأمین رفاه مردمان برداشت. به نظر می‌رسد، نویسنده با بیان جزء به جزء خدمات جمشید درصدد انتقال این معناست که او پادشاهی خدوم و در اندیشه رفاه و آبادانی بود و با این وجود فریفته اهریمن شد و به راه نادرست ادعای خدایی گام نهاد. در متن رمان نمونه‌های فراوانی با ذکر جزئیات در فصول مختلف کتاب در این باره آماده است. ولی به منظور اجتناب از اطاله کلام، از بیان همه آن‌ها پرهیز می‌شود و خوانندگان محترم می‌توانند به صفحات مورد نظر در رمان مراجعه نمایند [پیوست ۴]

۴. نتیجه‌گیری

با تأمل و آشنایی با رمزگان مطرح‌شده در رمان جمشید و جمک می‌توان به این نتیجه رسید که رمزگان‌هایی که نویسنده به دلایل مختلف از آشکارسازی آن‌ها سر باز می‌زند، اما به دلیل دغدغه‌های اجتماعی‌ای که دارد، در متن رمزگذاری شده، تا توسط خواننده رمزگشایی و درک شود. آنچه از این بررسی و روشن می‌شود، این است که در این رمان پرکاربردترین نشانه‌های مربوط به رمزگان‌های خواب، نام‌ها و مکان‌ها از مجموعه نشانه‌های هویت، و رمزگان‌های اطوارپژوهی و لحن کلام از مجموعه آداب معاشرت است. رمزگان مشاغل از مجموعه نشانه‌های هویت کم‌ترین کاربرد را در این داستان دارد.

رمزگان خواب به عنوان یکی از نشانه‌های هویت، دارای مؤلفه‌های معنایی متفاوتی هستند که با بررسی و تحلیل آن‌ها می‌توان به معانی گوناگونی دست یافت. معنای ضمنی چون جنگ دائمی حق و باطل و خیر و شر در جریان خواب جمشید و جمک، اشاره به تغییر رفتار و منش جمشید دارد و چون پدرش توسط اهریمن فریفته می‌شود. بیان کردن این خواب در خلال

رمان، به نوعی یادآوری دوباره برای جمشید و تذکر عاقبت شوم تهمورث در اعتماد به اهریمن و دیوان است.

معنای اطوارپژوهی و لحن کلام از مجموعه آداب معاشرت است. رمزگان مشاغل از مجموعه نشانه‌های هویت کم‌ترین کاربرد را در این داستان دارد. در این روایت رمزگان مکان به صورت کلی دارای اهمیت خاصی نیست و تنها مکان مهمی که با ذکر جزئیات در رمان آمده است، جمکردها هستند. نویسنده با ذکر جزئیات فراوان از جمکردها و توضیح یک‌به‌یک خصوصیات آن‌ها، این معنا را به خواننده منتقل می‌کند که جمشید به عنوان پادشاهی که خود را در برابر مردمان مسئول می‌داند در سخت‌ترین شرایط طبیعی نیز تمام خلاقیت و امکانات خود را به کار می‌گیرد تا برای نجات انسان‌ها و حیوانات و گیاهان شرایطی به دور از آسیب‌های سرمای ملکوسان فراهم آورد.

در بخش نشانه‌های نزاکت، لحن‌های گوناگون با معانی ضمنی فراوان بررسی شدند. رمزگان لحن آگاه‌کننده و هشداردهنده دارای بیش‌ترین فراوانی در رمان است و عمدتاً برای انتقال این معنا استفاده شده است که نسبت به یک اتفاق قریب‌الوقوع یا وجود شرایطی خاص هشدار و آگاهی دهد، کسی یا کسانی را از خطری آگاه کند و یا اطلاعاتی درباره امری بدهد. پس از آن رمزگان لحن پرسش‌گرانه بیش‌ترین بسامد را دارد. این رمزگان با معانی‌ای چون تحکم و داشتن سلطه از جانب جمشید، بیان عصبانیت، ناخرسندی و اعتراض به وضعیت موجود، بیان تعجب و حیرت و نیز ناامیدی و سرخوردگی مورد استفاده قرار گرفته است.

در بخش نشانه‌های اطوار نیز. نشانه‌های یافت‌شده در روایت قابلیت هم‌پوشانی دارند. به این معنی که گاهی یک نشانه را می‌توان هم‌زمان در چند گروه جای داد. محمدعلی با به چالش کشیدن ذهن خواننده، ضمن بازگویی روایت زندگی جمشید، سعی در شناساندن الگوهای درست رفتارهای اجتماعی دارد. رفتارهایی که در ذیل نشانه‌شناسی اجتماعی به وضوح قابل واکاوی و درک هستند.

پیوست‌ها

۱. این واژه ترکیبی، برای نخستین بار توسط نگارنده این پژوهش ابداع شده است و پیش از آن در هیچ پژوهش، تحقیق و کتابی سابقه ندارد. «ترکیب رمزگانی» به معنای کنار هم قراردادن رمزگان‌های مختلف با بار معنایی گوناگون در یک پیوستار است که بنا به خواست و نظر نویسنده، دارای معانی مثبت و منفی، یا صرفاً مثبت و یا صرفاً منفی

است. فایده استفاده از پیوستار «ترکیب رمزگانی» ساختن رمزگان‌های مرکب است با بار معنایی دلخواه و مناسب در بافت جمله و یا روایت مورد نظر.

۲. نمونه‌هایی از لحن آگاه‌کننده و هشداردهنده متن رمان. شامل صفحات:

۳۱_۳۶_۴۱_۴۴_۴۵_۵۲_۶۴_۶۶_۶۹_۸۶_۹۹_۱۰۳_۱۱۲_۱۱۳_۱۳۶_۱۴۳_۱۴۵_۱۴۶_
۱۶۳_۱۶۵_۱۶۸_۱۷۲_۱۸۹_۲۰۸_۲۱۰_۲۱۲_۲۱۳_۲۳۰_۲۳۱_۲۳۳_۲۳۴_۲۳۷_۲۳۸_۲۵۹
_۲۶۲_۲۶۳_۲۶۶.

۳. نمونه‌های بیش‌تر برای اطوار شادی و سرزندگی

۹_۱۰_۲۰_۲۱_۲۸_۳۰_۴۸_۱۴۴_۱۸۸_۱۹۱_۲۰۳_۱۹۴_۲۲۰_۲۳۹.

۴. نمونه‌های بیش‌تر برای اطوار خدمت‌رسانی

۲۹_۷۴_۴۷_۳۹_۳۷_۳۵_۳۲_مورد ۳۰_مورد ۲۹

کتاب‌نامه

- آیدنلو، سجاد (۱۳۸۸). *از اسطوره تا حماسه*، تهران: سخن.
- احمدی، بابک (۱۳۷۰). *ساختار و تأویل متن*، چاپ اول، جلد اول، تهران: مرکز.
- دینه سن، آنه ماری (۱۳۸۵). *درآمدی بر نشانه‌شناسی*. ترجمه مظفر قهرمان، چاپ سوم، تهران: پرسش.
- دهخدا، علی‌اکبر (۱۳۷۷). *لغت‌نامه دهخدا*، جلد ۱۰، چاپ دوم، تهران: مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران.
- جهان‌بخش، فرانک (۱۳۸۱). *بررسی سیمای زن در رمان‌های محمد محمدعلی*، تهران: هورمزد.
- چندلر، دانیل (۱۳۹۷). *مبانی نشانه‌شناسی*، چاپ ششم، ترجمه مهدی پارسا، تهران: سوره.
- ساسانی، فرهاد (۱۳۸۹). *معناکاوی: به سوی نشانه‌شناسی اجتماعی*، چاپ اول، تهران: علم.
- سجودی، فرزانه (۱۳۹۵). *نشانه‌شناسی کاربردی*. تهران: رامین.
- شمیسا، سیروس (۱۳۸۷). *انواع ادبی، ویراست چهارم*، چاپ سوم، تهران: میترا.
- شمیسا سیروس (۱۳۸۷). *فرهنگ اشارات ادبیات فارسی*، جلد اول آثر، تهران: میترا.
- شوالیه ژان و گریبان، آلن (۱۳۸۷). *فرهنگ نمادها*، ترجمه و تحقیق سودابه فضایی، جلد ۳، چاپ ۵، تهران: جیحون.
- ضمیران، محمد (۱۳۸۲). *درآمدی بر نشانه‌شناسی هنر*، تهران: قصه.

بازخوانی رمان پژوهشی جمشید و جمک با رویکرد ... (فاطره واتقی و ذوالفقار علامی) ۳۱۵

فردوسی، ابوالقاسم (۱۳۷۵). شاهنامه فردوسی متن انتقادی از روی چاپ مسکو، به کوشش و زیر نظر سعید حمیدیان، چاپ سوم، تهران: فطره.

فردوسی، ابوالقاسم (۱۳۶۸). شاهنامه، به کوشش دکتر جلال خالقی مطلق، دفتر یکم، تهران: روزبهان. کریستن سن، آرتور (۱۳۷۱). نخستین انسان، نخستین شهریار در تاریخ افسانه ای ایرانیان، ترجمه ژاله آموزگار و احمد تفضلی، تهران: نشر چشمه.

گیرو، پی‌یر (۱۹۷۳). نشانه‌شناسی. ترجمه محمد نبوی. تهران: آگه.

مکاریک، ایرناریما (۱۳۸۴). دانش‌نامه نظریه‌های ادبی معاصر، ترجمه مهراں مهاجر و محمد نبوی، تهران: آگه.

محمدعلی، محمد (۱۳۹۴). جمشید و جمک، سرگذشت جمشیدشاه، نخستین پادشاه آریاییان، چاپ دوم، غزال: تهران.

میرصادقی، جمال (۱۳۹۰). ادبیات داستانی، چ ششم، تهران: سخن.

نجومیان، امیرعلی (۱۳۹۶). نشانه‌شناسی مقالات کلیدی، چاپ اول، تهران: نو.

نیکنام، لادن (۱۳۸۶). تو این را دروغ و فسانه بدان، ضمیمه روزنامه اعتماد، ۴ بهمن ۱۳۸۶، شماره ۱۹۵۸.

ون لیون، تئو (۱۳۹۵). آشنایی با نشانه‌شناسی اجتماعی. ترجمه محسن نوبخت. تهران: علمی.

هلیدی، مایکل و حسن، رقیه (۱۳۹۳). زبان، بافت و متن: جنبه‌هایی از زبان در چشم‌اندازی اجتماعی. نشانه‌شناختی، ترجمه مجتبی منشی‌زاده و طاهره ایشانی، تهران: علمی.

هینلز، جان (۱۳۷۱). شناخت اساطیر ایران، ترجمه ژاله آموزگار و احمد تفضلی، تهران: نشر چشمه.

یارمحمدی، لطف‌الله (۱۳۹۱). درآمدی به گفتمان‌شناسی، چ اول، تهران: هرمس.

پایان‌نامه

واتقی، فطره و آقابابایی، سمیه (۱۴۰۱). بازخوانی رمان‌های یک پرونده کهنه، شکوفه‌های عناب، ماه غمگین ماه سرخ از رضا جولایی با رویکرد نشانه‌شناسی اجتماعی، دانشکده ادبیات فارسی و زبان‌های خارجی دانشگاه علامه طباطبایی تهران.

Crystal, David (1992). *An Encyclopedic Dictionary Of Language And Languages*, USA.

Clarke, David s (1987). *Principles of Semiotic*, 1st Edition, London: Routledge and Kegun paul Ltd.

Hawkes, terence (1988). *Structuralism and semiotics*, :Richara clay Ltd.